

Straipsniai

RANKRAŠTINĖ KNYGA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE XIV a. PRADŽIOJE– XVI a. VIDURYJE: SKLAIDOS IR FUNKCIONAVIMO SĄLYGOS

RIMA CICĖNIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: ciceniene@mab.lt

Remiantis naujausiais istorijos tyrimais ir šaltiniais straipsnyje siekiama apibūdinti ir įvertinti istorines aplinkybes, socialinius ir kultūrinius procesus, lėmusius rankraštinės knygos raidą, sklaidą ir repertuaro plėtrą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, patikslinti jos rankraštinės knygos istorijos pradžios datavimą; nustatyti reiškinius, kurių veikiami susiformavo visuomenės kultūriniai, informaciniai ir konfesiniai poreikiai, sudarę sąlygas funkcionuoti rankraštinėi knygai, kurtis naujiems raštijos centrums; išaiškinti, kokie asmenys siejami su šiuo ankstyviausiu LDK knygos istorijos laikotarpiu.

Reikšminiai žodžiai: rankraštinė knyga, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, raštingumas, evangelizacija, bažnytinė unija, valdovo dvaras, švietimas, bažnytinės institucijos, kanceliarija.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK) kūrėsi ribojama dviejų civilizacijų: iš Vakarų – lotyniškosios katalikybės, iš Rytų – graikiškosios (bizantiškosios) stačiatikybės, tad, pasak Vytauto Kavolio, jos kultūra susideda iš originalių ir pasiskolintų, tarpusavyje derančių elementų [35, 292–298]. Tokiais skolintais kultūros elementais galime laikyti ir raštą bei rankraštinę knygą, kurių, kaip ir kitų kultūros reiškinių, sklaida LDK glaudžiai siejama su visuomenės socialine

raida ir pažanga [18, 38], iš kitų visuomenių perimtų tradicijų ir inovacijų diegimu savoje aplinkoje. Tuo pat metu knyga yra žmonių visuomenės dvasinės ir materialinės kultūros atspindys, ji įkūnija visuomenės poreikius. Knygos kaip reiškinio kaita priklauso tiek nuo politinių ir ekonominių sąlygų, tiek nuo socialinių reiškinių raidos, veikiančios ir pačios visuomenės raidą. Kintančioje visuomenėje formuojasi nauji kultūriniai ir konfesiniai poreikiai, kurie

keičia ir knygos funkcijas, skatina naujų knygos tipų radimąsi. Knygotyrininkai vis labiau pabrėžia socialinį knygos paskirties aspektą: kas ir kam ją sukūrė, koku tikslu knyga buvo naudojama.

Ilgą laiką rankraštinės knygos istorija Lietuvoje buvo aptariama kartu su senosios raštijos istorija. Pradedant Vaclovo Biržiškos, Jurgio Lebedžio tyrinėjimais ir knygotyrininkais, ir literatūros ar kultūros istorikai tikėtai probėgšmiai užsimindavo apie rankraštinę knygą, siedami ją su rašto atsiradimu Lietuvoje. Vyraujant lituanocentriniam (kalbos ir etninės teritorijos) tyrimų modeliui, kai dėmesys buvo sutelktas į lietuvišką knygą (t. y. kūrinį, *kuriuos yra rašę apie Lietuvą lietuviai ar nelietuviai* [8, 58]), tiek pačiai rankraštinei LDK knygai, tiek jos sklaidos sąlygoms buvo skiriamas fragmentiškas dėmesys. Knygos istorijos ir raštijos tyrimuose susiformavo tam tikras istorinių sąlygų modelis, kuris akcentavo tris momentus: 1) raštijos atsiradimas XIV a. pabaigoje buvo siejamas su valstybės susiformavimu, konstatuojant, kad raštas tapo aktualus tiek vidaus, tiek užsienio reikalams; 2) įvesta krikščionybė sudarė sąlygas lotyniškajam raštui plisti kartu su kuriamomis mokyklomis, su grįžtančiais iš studijų užsienyje studentais, humanizmo idėjų sklaida; „rusiškašias“ knygas išstūmė atvežtinės lotyniškosios rankraštinės knygos; 3) plečiantis teritorijai, LDK perėmė iš Senosios Rusios bažnytinę slavų ir šnekamąją kalbas, kurių pagrindu klostėsi pasaulietinė literatūra rusėnų kalba. Šios šnekamosios kalbos vartojimas buvo įtvirtintas Lietuvos Statute, ši kalba skyrė

LDK nuo Maskvos Rusios ir Lenkijos. Pagal šį tyrimų modelį Lietuvos raštijos, o sykiu ir rankraštinės knygos kultūros istorijai buvo priskiriami tik valdovų raštai nuo XIV a. pabaigos ir XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje sukurti Lietuvos metraščiai, Lietuvos Statutai bei Lietuvos Metrika.

Po 1990 m. lietuvių literatūros istorikai, naujai pažvelgę į keliatautės, daugiakalbės LDK kultūrą, taip pat praplėtė tyrimų lauką: raštijos pradžią ėmė datuoti XIII a. viduriu, kai atsirado pirmieji Lietuvos autogeniniai raštai, priskirti viduramžių literatūrai [31]. Buvo pradėti LDK stačiatikių ir totorių literatūros, raštijos centrų tyrimai [52; 86; 102; 113]. Nauji klausimai iškilo ir svarstant LDK funkcionavusios lotyniškosios raštijos vaidmenį [56; 57]. Mėginta aiškinti Lietuvos metraščių ir Statutų autorystę, nustatyti pirmųjų žinomų knygų rinkinių savininkus [26; 27; 62; 65]. Tačiau liko neištirti kai kurie reiškiniai ir asmenys, turėję įtakos rankraštinės knygos raidai ir sklaidai. Naujausi LDK, raštijos ir bibliotekų istorijos specialistų darbai paskatino peržiūrėti anksčiau tyrimuose nusistovėjusius teiginius apie rankraštinės knygos raidos ir sklaidos sąlygas šalyje. Jau ir Vaclovas Biržiška buvo pastebėjęs, kad XV a. Vakarų Europoje atsiradus spausdintinėms knygoms LDK rankraštinės knygos ne tik neišnyko, bet dar ir plėtėsi jų repertuaras [8, 32–38].

Straipsnio tikslas – apibūdinti ir įvertinti istorines sąlygas, socialinius ir kultūrinius procesus, lėmusius rankraštinės knygos raidą, sklaidą ir funkcionavimą LDK remiantis naujausiais istoriniais tyrimais ir šaltiniais.

Siekiant užsibrėžto tikslo, straipsnyje mėginama spręsti šiuos uždavinius: patikslinti LDK rankraštinės knygos istorijos pradžios datavimą; nustatyti reiškinį, dėl kurių susiformavo visuomenės kultūriniai, informaciniai ir konfesiniai poreikiai, sudarę sąlygas raštingumo sklaidai ir rankraštinės knygos funkcionavimui, repertuaro plėtrai, naujų raštijos centrų kūrimui; išaiškinti, kurie asmenys siejami su šiuo ankstyviausiu LDK knygos istorijos laikotarpiu. Tyrime naudojami šaltiniotyros, naujausios istorinės literatūros analizės ir sintezės metodai. Daromas įžvalgas ir išvadas bandoma remti išlikusiais rankraštinių knygų egzemplioriais arba turimomis archyvinių šaltinių žiniomis. Straipsnyje laikomasi lotyniškosios raštijos istorikų pasiūlyto atributacijos principo: rankraštinei LDK knygai priskiriama *visa, kas buvo perkurta, kitaip įsisavinta ar sukurta Kunigaikštijoje arba jos piliečių jėgose ir už jos ribų* [57, 35]. Vertinant faktus ir reiškinį stengtasi laikytis istoriškumo nuostatos. 1387 m. priėmus krikščionybę LDK metropolijoje¹, veikiamoje Rytų civilizacijos (stačiatikiškos kultūros elementu),

¹ Valstybės formavimosi branduolio – *Lithuania propria, tikrosios Lietuvos* – teritorija užėmė dominuojančią padėtį daugiaetniniėje valstybėje: tai buvo tankiausiai gyvenama šalies dalis su valstybės sostine, čia telkėsi didžiojo kunigaikščio ir viešpataujančio elito branduolio – lietuvių diduomenės – dvarai, kūrėsi valstybinės institucijos, o vyraujanti religija buvo katalikybė. Filosofas Zenonas Norkus šią teritoriją įvardijo *LDK metropolija*, kurios rytinė riba XVI a. pradžioje pasistūmėjo į Rytus dėl *sparčios periferinių* (t. y. stačiatikių – R. C.) *elity integracijos į LDK valdantią elitą* [58].

lietuvių socialinis elitas pirmiausia susidūrė su Vakarų Europos civilizacijos viduramžių reiškiniais: krašto evangelizacija, valdymo institucijų – valdovo dvaro ir kanceliarijos – formavimusi, švietimo sistemos užuomazgomis ir augančiu raštingumu. Visi šie reiškiniai turėjo įtakos rankraštinės knygos kultūrai LDK, tad straipsnyje bus siekiama analizuoti jų raidą.

KRAŠTO EVANGELIZACIJA

Krikščionybė buvo visos Vakarų Europos viduramžių civilizacijos pagrindas. Bažnyčia panaudojo raštą ir knygas, kad patikimai išsaugotų ir būsimoms kartoms perduotų skelbiamas religines tiesas. Rašytinis tekstas intelektualinius mainus išplatino visoje Europoje, o mainų mastas didėjo steigiantis naujoms bažnyčioms ir vienuolynams [21, 334]. Galima teigti, kad prie Lietuvos ankstyvosios evangelizacijos ir su ja plitusios rašto kultūros, o sykiu ir konfesinių knygų poreikių formavimosi veiksmingai prisidėjo abi krikščionybės šakos.

Naujausiuose LDK kultūros tyrimuose raštijos pradžia siejama su valstybingumu užuomazgomis XIII a. viduryje. Tik susikūrusi ir prijungusi Rusios žemes lietuvių valstybė jau tuo metu buvo nevienalytė ne tik tautiškai, bet ir konfesiškai. XIII a. viduryje Mindaugui priėmus katalikišką krikštą ir tapus karaliumi, valstybei valdyti ir santykiams su užsieniu palaikyti prireikė asmenų, gebančių sudaryti rašto dokumentą. To meto išlikusių dokumentų (valdovo privilegijų, korespondencijos ir kt.) analizė tyrinėtojams leidžia teigti, kad raštininkais tarnavo atvykę

vokiečių kilmės katalikų kunigai iš Prūsijos ir/arba Livonijos [42, 96–97; 81, 149–150], o pirmas valstybės raštų srautas atstovavo lotyniškai rašto tradicijai. Gedimino laiškus Hanzos prekybinės sąjungos miestams ir popiežiui vokiečių ir lotynų kalba rašė Vilniuje įsikūrę dominikonų ir pranciškonų vienuoliai [12, XV, XXVI, XL]. Neatmestina, kad jie atsigabeno į LDK ir pirmąsias rankraštines knygas lotynų kalba. Pasak istoriko Stepheno Rowello, to meto lietuviai jau suprato rašto reikšmę, o dokumentuose aiškiai pastebima pakanta kitoms religijoms, abipusė stačiatikių ir katalikų pagarba papročiams². Matyt, ši pagarbų elgesį lėmė tai, kad abiejų konfesijų žmonės gyveno greta, o valdovai, pasak istoriko Dariaus Barono, dairėsi kur pasukti – į Rytus ar Vakarus [4–6]. Iki pat XIV a. pabaigos artimi pagonių didžiųjų kunigaikščių giminaičiai, išsiųsti valdyti aneksuotų teritorijų, politiniais sumetimais priimdavo stačiatikių tikėjimą, ieškojo bendrų interesų ir galimybių bendradarbiauti su vietos bajorija. Tokią praktiką matome

² 1338 m. lapkričio 1 d. pasirašyta taikos sutartis tarp Gedimino ir jo sūnų bei Vokiečių ordino magistro Livonijoje Eberhardo iš Munheimo buvo patvirtinta antspaudais, kryžiaus pabučiavimu pagal stačiatikių paprotį ir pagoniška priesaika. Ji baigėsi žodžiais: <...> *magistro, žemės maršalo ir daugelio kitų kilmingųjų, taip pat Rygos miesto tarybos sutikimu; jie tuo reikalu pabučiavo kryžių; Lietuvos karaliaus, jo sūnų ir visų jo bajorų sutikimu; jie tuo reikalu taip pat atliko savo šventąsias apeigas; ir Polocko vyskupo, Polocko kunigaikščio ir miesto, Vitebsko kunigaikščio ir Vitebsko miesto sutikimu; jie vis, patvirtindami minėtąją taikos sutartį, pabučiavo kryžių* [12, XXXIV, 258–261].

Mindaugo, Traidenio, Gedimino, Algirdo valdymo laikais. Lietuvos valdovai suprato, kad Stačiatikių bažnyčia gali užtikrinti stabilumą nukariauotose žemėse, tad ir lietuvių kilmės kunigaikščiai greitai perėmė rusėniškųjų žemių kultūrą, rašto sistemą ir tradiciją. Matyt, tai ir lėmė, kad dalis pirmųjų rankraštinių knygų, kilusių LDK, priklauso XIV a. pradžiai ir siejamos su šiais stačiatikiškais didikais. Šalia Naugarduko lietuvis kunigaikštis³ įkūrė Laurušavo vienuolyną, tapusį artimiausiu stačiatikybės centru, o jį parėmė Gedimino sūnus Karijotas (arba Mykolas Gediminaitis). Remiantis išlikusiu donaciniu įrašu manoma, kad šio kunigaikščio paliepimu 1329 m. ir buvo perrašyta pirmoji iš LDK teritorijos kilusi (ir išlikusi) rankraštinė knyga – *Laurušavo evangelija*⁴ [22, 7, 71]. Lucką valdant kitam Gedimino sūnui Liubartui (Dmitrijui Gediminaičiui) buvo perrašyta *Lucko evangelija* [109, 294–297] (XIV a. antroji pusė), o Liubarto mirties metinėms (1384 m.) kunigaikščio vaikai Teodoras, Simeonas ir Lazaras Liubartaičiai Šv. Jekaterinos cerkvei padovanojo jų pačių užsakytu perrašytą *Psalmyną*⁵ [111, 349]. XIV a. viduryje diplomatinėje praktikoje ima dominuoti rašytiniai dokumentai [81, 158], sudaromi raštai krašto vidaus gyvenimui, greta lotyniškų dokumentų atsiranda

³ Vieni mokslininkai teigia, kad vienuolyną įkūrė Traidenio sūnus Rimantas, tapęs stačiatikiu vienuoliu Jelisiejumi, kitų nuomone, ši vienuolyną įkūrė Mindaugo sūnus Vaišvilkas.

⁴ Knyga saugoma Čartoriskų bibliotekoje Krokuvoje, sign. IV 2097.

⁵ Knyga saugoma Florencijoje, Lorenzo Medici bibliotekoje.

ir rusėniškieji. Tokiems galėtume priskirti ir kunigaikščių dovanojimo cerkvėms, vienuolynams raštus, įrašytus į *Evangelijų* paraštes: 1377 m. (arba kiek vėliau) Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo žmona Julijona apdovanojo Ozerišės kaimo (Vitebsko rajonas) Uspenjės cerkvę [95, 21]; 1386 m. kunigaikštis Kaributas Algirdaitis (Dimitrijus) – Laurušavo vienuolyną (šis įrašas kartu liudija minėtame vienuolyne buvus dar vieną *Evangeliją*) [95, 22]; prieš 1387 m. Polocko kunigaikštis Andrius Algirdaitis apdovanojo Polocko Šv. Trejybės vienuolyną [95, 27]. Tai leidžia teigti, kad LDK didikams knyga jau tuo metu buvo gerai pažįstamas ir gerbtinas reiškinys, atliekantis ir atminties saugojimo funkciją. Visus minėtus įrašus knygoje įrašydavo šventikai – stačiatikiai, tad tikėtina, kad ir Algirdo laišką (1370–1371) Konstantinopolio patriarchui Filotėjui Kokkinos galėjo rašyti tiek su žmona Julijona atvykę raštininkai [42, 98], tiek stačiatikių vienuoliai [76; 81, 156]. Galima teigti, kad vyko abipusė – tiek stačiatikių, tiek katalikų – kultūrų sąveika. Kartu, matyt, turime sutikti ir su Alfredo Bumblausko įžvalga: LDK humanitarinės kultūros lygis lėmė, kad XIII–XIV a. ją smarkiai veikė prijungtų rusėniškųjų žemių kultūra ir rašto sistema. Tačiau, jo manymu, *viskas ankstyvojoje monarchijoje buvo užsakoma valdovų dinastijos, <...> taip pat ir dvasinė kultūra, buvo pajungta politikai*. Istoriko nuomone, rusėniškoji kultūrinė įtaka *galėjo būti tik tarnybinė*. Staigus kultūrinis šuolis lėmė, kad *Lietuva neturėjo laiko mokytis rašto savaip. Gudiškoji (rusėniškoji) raštija masiškai paplito*

Lietuvoje [10, 20–21], tapo informacijos ir kultūros perdavimo, kaupimo ir plitimo priemone.

Lotyniškosios raštijos plėtra prasidėjo LDK valdovams 1386–1387 m. pasirinkus Katalikų bažnyčią ir ėmus šalyje platinti krikščioniškąjį tikėjimą. 1387 m. Jogaila fundavo Vilniaus katedrą ir steigė pirmąsias parapijas [33; 59]. Į bažnyčių kūrimą įsitraukus dvasininkams ir LDK didikams, parapinis tinklas sparčiai plėtėsi, daugėjo bažnyčių, o kartu augo ir katalikiškai liturgijai reikalingų knygų poreikis. Steigiamoms bažnyčioms ir jų bibliotekoms religinių ir pasaulietinių knygų dovanojo valdovai, Bažnyčios hierarchai. Šis knygų dovanojimo reiškinys atitiktų Vakarų Europos *Karolingų laikotarpį*, kai valdovas ir didikai itin puošnias knygas dovanodavo steigiamoms bažnyčioms kaip galios ir turto liudijimą. Tačiau LDK valdovų dovanojamos knygos turiniu ir forma jau atitiko vėlyvaisiais viduramžiais funkcionavusias knygas. Pirmos rašytinės žinios apie lotyniškąsias rankraštines knygas datuojamos 1398 metais: karališkoji Jadvygos ir Jogailos pora krikščionybės įvedimo proga Vilniaus katedrai padovanojo Jokūbo Voraginiečio *Legenda aurea, sive Lombardica historia* (dar vadinama *Liber passionalis; Aukso legenda*). Pasak istoriko Edwardo Potkowskio [74, 192]⁶, tais pat metais Lenkijos

⁶ Jis, matyt, remiasi Oskaro Haleckio citata: <...> *jak gdyby symbol zgody, Jagiello wraz „z nadroższą małżonką“ posłali do Wilna przez jego dawnego obroncę, Klemensa z Moskorzewa, ozdobną księgę o męce Panskiej, złożoną w wileńskiej katedrze na czesć jej patronów* [28, 156,

pakancleris Klemensas iš Moskoževo atvežė jų dovanotą *Nikodemo evangeliją*. 1430 m. Trakuose rašytoje Vytauto donacijoje vyskupui Motiejui (1422–1453) minimas *Psalmynas* [40, 135].

Krikščionybės platinimas, besiplečiantis LDK vyskupijų ir parapijų tinklas sukūrė didesnę dvasininkų poreikį. Šalyje dar nebuvo parengtas reikalingas skaičius kunigų, tad bažnyčiose katalikybės tiesas pirmiausia aiškino iš Lenkijos atvykę kunigai, o vėliau – Krokuvos universitete baigę studijas vietiniai dvasininkai, turėję patys mokėti lietuvių kalbą arba išlaikyti ją mokantį vikarą. Bažnyčiose tarnaujantys kunigai stengėsi užtikrinti tikinčiųjų bendruomenės egzistavimą ir tikėjimo praktikos palaikymą. Tam jiems buvo reikalingos kasdienės liturginės ir teologinės knygos, kurias jie galėdavo atsivežti tiek iš ankstesnės tarnystės, tiek iš mokymosi vietos. Gali būti, kad taip atkeliavo knygos, saugotos Vilniaus jėzuitų kolegijos bibliotekoje: dvi *Biblijos* lotynų kalba, rašytos XIV a. gotiškuoju raštu⁷, ir čekiška bastarda⁸, kurių ir puošybos elementai (inicialinės raidės, knygų įrišimo elementai) labai panašūs į Lietuvoje saugomus LDK funkcionavusius knygų egzempliorius. Kitas įdomus išlikęs kodeksas – jau minėto Jokūbo Voraginiečio

---

nuor. 3]. Knyga *o męce Pańskieij* – tai Kristaus kančių aprašymas pagal Nikodemo evangeliją. Tačiau šis pasakojimas būdavo įtraukiamas ir į *Aukso legendos* rinkinius, tad tai gali būti ir tos pačios knygos paminėjimas.

⁷ Saugoma Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – RMAB RS), f. 199.

⁸ Saugoma RMAB RS, f. Nr. 219.

Aukso legendos redakcija, surašyta XIV a.⁹ Į knygą įtrauktos specialios maldos šventiesiems Stanislovui, Adalbertui, Kiprijonui ir Justinui, o pagal egzemplioriaus perrašymą galėtume priskirti tiek Lenkijai, tiek LDK. Apie atvežtas knygas netiesiogiai informacijos teikia ir kiek vėlesni dokumentai¹⁰: pavyzdžiui, 1563 m. Rokiškio bažnyčios ir klebonijos inventoriuje tarp vardijamų knygų paminimi brevijorius ir mišiolas iš Krokuvos [29, 677]. Šventikų turėtos ir liturgijoje naudotos knygos testamentų valia buvo kaupiamos bažnyčiose. Iš tokių testamentinių palikimų, matyt, susiformavo Vilniaus katedros biblioteka. Tais pat 1398 m. Vilniaus vyskupas pranciškonas Andrius (1388–1398) testamentu paliko Katedrai brevijorių, du mišiolus, tris pontifikalus, psalmyną ir kitas neįvardytas liturgines knygas [40, 48–49; 41, 19–20]. Vėliau juo paseka ne vienas Vilniaus katedros kapitulos narys, padovanodamas ar testamentu palikdamas savo biblioteką¹¹.

⁹ Saugoma RMAB RS, f. 157.

¹⁰ Tyrime naudotuose vėlesnio laikotarpio dokumentuose minimos tiek rankraštinės, tiek spausdintinės knygos. Ties kai kuriais egzemplioriais dokumentuose rašomi apibūdinimai *drukovany, kxięgi pissany* ir pan. Suprantama, toks įvardijimas labai priklausė ir nuo dokumentą sudariusio žmogaus asmeninės patirties, pažinties su tuo metu jo aplinkoje funkcionavusiomis knygomis, leidusiomis jam įvertinti surašomus egzempliorius, pridėdant vieną ar kitą vertinimo apibūdinimą.

¹¹ *Regestr kaplicy krolewskiey titulu Wielebneho Kazimierzza S. Anno Domini 1598*. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1135, ap. 4, b. 471. Vilniaus katedros inventoriaus fragmentai (1598 m., 1601–1603 m., XVIII a.),

Šios asmeninės bibliotekėlės būdavo laikomos greta pagrindinės katedros (kapitulos) bibliotekos. Pagal išlikusį 1598 m. inventorių katedros bibliotekos katalogą sudaro 100 pozicijų, tačiau knygų egzempliorių būta iki 150, dalis jų rankraštinės.

Evangelizacijoje aktyviai dalyvavo ir vienuolijos, glaudžiai susijusios su rankraštinės knygos kultūra. Knyga ir žodžiu jos ne tik sklaidė, bet ir gilino tikėjimo tiesas visame krašte, o jų dalyvavimą evangelizacijos procese liudija Lietuvos bibliotekų fonduose išlikusios liturginės ir teologinės knygos (pavyzdžiui, gradualai, antifonalai, Bažnyčios istorijos tekstai) ir archeologiniai kapinynų kasinėjimų radiniai (stiliai, odiniai dėklai su kryžiaus formos apkalais, skirti nešiotis rašymo reikmenimis), leidžiantys sieti radinius su Katalikų bažnyčia arba vienuolijomis [84]. XIV a. pabaigoje–XV a. LDK kūrėsi benediktinai (iš Tyneco prie Krokuvos), augustinijonai, šv. Augustino reguliniai kanauninkai, tačiau manoma, kad aptariamuoju laikotarpiu šios vienuolijos nepasizymėjo ypatinga kultūrine veikla, gyveno kontempliatyvų vienuolišką gyvenimą, aptarnavo parapiją, apaštalavo jiems pavestose valdose. XIV a. pradžioje Vilniuje buvo pastatyta bažnyčia ir dominikonams. Žinoma, kad Aukštaitijos ir Žemaitijos evangelizaciją vykdė karaliaus Jogailos nuodėmklausys ir išdininkas dominikonas Andrius Wężykas [88, 438], o pats pamokslininkų ordinas Vilniuje įkurtas tik 1501 m., kai kunigaikštis Aleksandras atida-

vė jiems Vytauto Didžiojo 1408 m. funduotą parapinę Šventosios Dvasios bažnyčią. Istorikas Tadeusz M. Trajdos mini [88], kad XV a. pradžioje lenkų dominikonai įsikūrė Lucke, Ostroge ir Kijeve, t. y. vyravo rusėnų žemėse, kur vykdė Jogailos dvaro politiką. Išsamesnių žinių apie to meto dominikonų kultūrinę veiklą šiuo metu neturime.

Ypatingą reikšmę tiek šalies krikščionėjimui, tiek knygos raidai ir sklaidai turėjo LDK įsikūrę pranciškonų ir bernardinų ordinarai. Remdamasis 1340 m. pranciškonų kankinių legenda, S. Rowellas mano, kad pranciškonus Vilniuje globojo stačiatikė Gedimino žmona. Vilniuje ir Naugarduke jau XIV a. pirmojoje pusėje veikė pranciškonų bažnyčios [12; 82]. Po 1387 m. pranciškonų ordinas, vadovaujamas Jogailos uošvės nuodėmklausio, buvusio Sereto vyskupo ir pirmojo Vilniaus vyskupo Andriaus (istoriniuose darbuose jis žinomas ir kaip Andriejus Jastrzębiec), ėmėsi misijos krikštyti lietuvių pagonis, tad išplėtė savo veiklą LDK. Valdovų remiamas, sparčiai plėtėsi pranciškonų vienuolynų tinklas¹². Tačiau daugiausia istorikų dėmesio sulaukė Vilniaus pranciškonų Švenčiausiosios Mergelės Marijos Dangun Ėmimo brolynas, kurį gausiai dovanomis ir lėšomis rėmė ne tik valdovai, bet ir LDK didikai (Alšėniškiai, Goštautai, Radvilos, Giedraičiai ir kt.), miestiečiai (pirklys ir diplomatas Hanulas) [82]. S. Rowellas, nagrinėjęs išlikusius donacinius aktus, pagal jų tarpusavio rašybos ir perga-

40 lap. Išvardytos kanauninkų Mykolo Koriznos, Ambrozijaus Beinarto, Jono Ryškovskio bibliotekų knygos.

¹² 1397 – Lydoje, XIV a. pabaigoje – Ašmenoje, 1400 – Kaune, 1409 – Drohičine [50], apie 1432–1440 – Pinske [49; 111].

mento panašumus daro išvadą, kad visus juos rašė pranciškonų raštininkas [82, 42], o tai leidžia manyti, kad vienuolyne veikė raštinė – skriptoriumas [19, 73]. Vienuoliai gautas dovanas, papildomas lėšas naudojo ne tik statyboms, remontui, liturginiams daiktams, bet ir knygoms įsigyti [82, 41–43]. Pagal nuo seno nusistovėjusią tvarką vienuolyno vikarai ir gvardijonai turėjo prižiūrėti ne tik vienuolyną ir jo brolius, bet ir biblioteką; vienuolyno choro knygomis rūpinosi kantorius [19, 67, 72]. Kiek tų knygų būta, liudija provincijolo Jano Donati Caputo 1597 m. Vilniaus vienuolyno vizitacija. Su zakristijoje saugomais brangiausiais daiktais vizitatorius vardija 19 knygų: <...> *1 mszał rzymski ze srebrną oprawą, <...>. A także 9 mszałów rzymskich, 1 mszał krakowski, 2 graduaty papierowe, 1 graduał pergaminowy, 1 antyfonarz pergaminowy, 1 antyfonarz papierowy, 1 oficjum o świentych pergaminowe, psalterze i brewiarze* [50, 94–101]. Vienuolyno bibliotekoje jis randa dar 91 knygą, mini, kad Vilniaus vikaras turi dar 37, o du broliai dar 12 knygų. Tų pat metų Kauno vienuolyno inventoriuje minimos 9 knygos, svarbiausios iš jų – homilijos. Manyta, kad šias knygas (tiek rankraštines, tiek spausdintines) atvykdami atsivežė vienuoliai, tačiau dalis jų galėjo būti perrašytos ir pačiuose vienuolynuose, ypač tos, kurios buvo reikalingos misionieriškam darbui ir pamokslams lietuvių kalba. Vakarų Europoje elgetaujantys vienuoliai stengėsi gyventojams pamokslus sakyti vietinėmis kalbomis [21, 327], tad galima manyti, kad panašios praktikos jie laikėsi ir LDK [66, 90].

Kita rankraštinės knygos raidai svarbi vienuolija – bernardinai. Siekiant stačiatikius sugrąžinti į bendrystę su Romos katalikais, bažnytinės unijos tikslu LDK buvo steigiami jų vienuolynai. 1453 m. Lenkijoje lankėsi vienuolis Jonas Kapistranas (1386–1456), Bernardo Sieniečio sekėjas, vienas iš bernardinų ordino kūrėjų. Jis garsėjo savo erudicija, buvo karštas Florencijos unijos šalininkas, popiežius suteikė jam dispensą, pagal kurią leido jam visur su savimi specialiai sukonstruotame vežime vežiotis knygų [91, 291]. Bernardinų populiarumas Lenkijoje greitai pasiekė ir kunigaikštystę. 1460 m. Alekna Gologinavičius Gruodiškės kaime įsteigė pirmąją šv. Bernardino vardą gavusią bažnyčią. 1468 m. Varšuvos kapitula pasiuntė brolių bernardinų Andrių Rey kurti Vilniaus konvento, o Kazimieras Jogailaitis kreipėsi į popiežių leidimo įkurti Lenkijoje ir LDK penkis bernardinų vienuolynus su bažnyčiomis. Po metų (1469 m.) Kazimieras paskelbė privilegiją, kuria skyrė žemės plotą būsimai Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardino bažnyčiai bei vienuolynui Vilniuje. Kartu su A. Rey iš Krokuvos atvyko keletas brolių bernardinų ir pirmasis Lenkijos bernardinų vikaras Marijonas iš Jeziorkų, Krokuvos universiteto absolventas, garsėjęs rūpesčiu, kad bernardinų vienuolynai turėtų geras bibliotekas, o vienuolynuose būtų rašomos liturgijai reikalingos knygos. Kartu su broliais jis pamokslavo daugelyje Lietuvos ir Žemaitijos kaimų bei miestelių¹³. Galima daryti prielaidą, kad būtent jo iniciatyva

¹³ Vilniuje jis nuolat gyveno 1487–1491 m.

vienuolyne buvo įkurtas skriptoriumas ir atgabentos konfesinėms reikmėms reikalingos knygos. Šią prielaidą patvirtintų išlikę Vilniuje rašyti kodeksai, kuriuose jaučiama Krokuvos skriptoriumo įtaka [1; 64], ir pirmasis žinomas kopijuotojas Ambraziejus iš Klodavos (miręs 1494 m.). 1511–1515 m. Vilniaus bernardinų vienuolyne gvardijonu buvo paskirtas Jonas iš Komarovo, ne tik praplėtęs vienuolyno biblioteką, bet ir parašęs Lenkijos ir LDK observantų kroniką *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum*. Šiam laikotarpiui priklauso ir seniausias žinomas lietuviškas tekstas (poteriai). Aktyvi išsilavinusių bernardinų veikla patraukė į savo pusę LDK didikus. 1471 m. Martynas Goštautas, paskirtas Kijevo vaivada, iš Vilniaus pasikvietė kelis bernardinus ir įkurdino pilyje. 1479 m. jis, padedamas Marijono iš Jeziorkų, netoli savo pilies Tikocinė įkūrė vienuolyną, dovanojo brangių liturginių daiktų ir knygų (giesmyną, kelis mišiulus, pamokslų knygą). XV a. viduryje–XVI a. pradžioje LDK valdovų, didikų ir miestiečių remiami iškilo vienuolynai Kaune (1468), Gardine (1494), Polocke (1498), Budslave (apie 1504 m.) ir pirmas moterų vienuolynas Vilniuje (1494)¹⁴. Manoma, kad dalį reikiamų knygų steigiamiems vienuolynams galėjo parūpinti krašto valdovai [23].

Bernardinai aktyviai dalyvavo siekiant bažnytinės unijos, šiam darbui pasitelkdami ir rašytinius tekstus. Ko gero, jiems būtų galima priskirti išlikusius XV a. pabaigos

¹⁴ 1415 m. popiežius Jonas XXIII leido kuni-gaikštinei Onai statyti benediktinių vienuolyną, tačiau ji nespėjo jo įsteigti.

rinkinius, sudarytus iš lotyniškų, čekiškų ir lenkiškų tekstų vertimų į rusėnų kalbą (*Kristaus kančios; Pasakojimas apie tris karalius* ir kt.)¹⁵. Tyrinėtojų nuomone, jie atlikti katalikiškoje aplinkoje [101; 114]. Kai kuriuose egzemplioriuose įdėtos maldos *Tėve mūsų* ir *Ave Maria* lotynų kalba kirilika ir jų vertimai, įrašytas katalikų tikėjimo simbolis *Credo* ir kt.¹⁶ Bernardinai inicijavo ir katalikiškų liturginių knygų bažnytine slavų kalba leidybą [23, 114], Bažnyčios unijos klausimais su jais 1494 m. Vilniuje diskutavo Vilniaus vyskupo Alberto Taboro pakviestas Krokuvos universiteto teologas Jonas Sakranas. Greičiausiai, šių diskusijų pagrindu 1501 m. Krokuvoje jis išleido knygą *Aiškinimų knyga apie rutėnų apeigų klaidas (Elucidarius errorum ritus Ruthenici)* [89, 337]. Tokiu būdu katalikiškojo krikšto įvedimas krašte ir evangelizacijos dalyviai ne tik sudarė sąlygas knygai atsirasti ir funkcionuoti, tačiau ir prisidėjo prie naujų rašto centrų steigimo, repertuaro plėtros, knygų lotynų kalba sklaidos tiek lietuviškoje, tiek rusėniškoje LDK bei pirmųjų knygų rusėnų kalba pasirodymo.

BAŽNYTINĖS UNIJOS SIEKIS

Naujos istorikų įžvalgos šalies stačiatikių istorijos tyrimuose ir bandymas išaiškinti rusė-

¹⁵ Rinkiniai saugomi Rusijos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – RNB RS), Q.I.391, Rusijos valstybiniame istorijos muziejuje (toliau – RVIM), Sinodo bibliotekos rinkiniuose Maskvoje, nr. 367 ir nr. 558, bei Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje, BOZ 92.

¹⁶ RVIM Sinodo bibliotekos rinkiniai, nr. 558.

niškų rinkinių su katalikiškais tektais kilmės aplinkybes paskatino atidžiau pažvelgti į dar vieną religinio gyvenimo reiškinį – bažnytinės unijos siekimą [15–17; 34; 80] LDK Stačiatikių bažnyčioje. Konfesiškai dualistinė šalies visuomenė vertė valdovus spręsti stačiatikių bažnyčios problemą. Lenkijos karaliai ir Lietuvos didieji kunigaikščiai vykdė aktyvią diplomatinę politiką (nuo laišku iki vedybų), siekdami šios unijos, jiems aktyvumu nenusileido LDK stačiatikių metropolitai ir didikai, pasitelkdami įprastą evangelizacijos priemonę – raštą ir knygą. Nors po katalikiško krikšto valdovai paskelbė, kad stačiatikiai yra *ne mūsų tikėjimo žmonės*, ir stengėsi stabdyti stačiatikybės plitimą tarp lietuvių, tačiau nuo seno stačiatikių gyvenamose žemėse jų tikėjimas buvo toleruojamas; daug LDK didikų liko stačiatikiais. Tuo pat metu, kai Gediminas susirašinėjo su popiežiumi, kvietė atvykti pranciškonus ir dominikonus, 1315 m. Konstantinopolio patriarchas Jonas XIII Glūkas paskyrė metropolitą Lietuvai – Teofilą, kuris atvyko į LDK ir metropoliją įkūrė Naugarduke (išsilaikė iki 1330 m.) [106, 450]¹⁷. Tai negalėjo įvykti be didžiojo kunigaikščio žinios. Vėliau bažnytinės unijos problemą buvo patikėta spręsti Stačiatikių bažnyčios metropolitams, su kurių vardais ar aplinka susijusi ne viena išlikusi rankraštinė

¹⁷ Stačiatikių metropolijų sąrašė, sudarytame Konstantinopolyje, 83-uoju numeriu minima Litvados provincija. XVII sąrašas, pirmoji redakcija: *83. Litvados provincija. Litvada, būdama Didžiosios Rusios [metropolijos] parapija, tapo metropolija per patį imperatorių bei šventčiausią patriarchą poną Joną Gluką* [12, 29].

knypa. 1375 m. Kijevo, Lietuvos ir Rusios metropolitu tapo Kiprijonas (iki 1389 m.), gimęs Bulgarijoje, išsilavinimą gavęs Šv. Atono kalno vienuolynuose, dirbęs Konstantinopolio patriarcho aplinkoje. Naugarduke jis priglaudė knygų perrašinėtojus ir iluminatorius, pabėgusius iš Balkanų nuo turkų osmanų. Kiprijonui atvykus, stačiatikių bažnytinė raštija buvo atnaujinta tiek turinio¹⁸, tiek formos prasme: jo iniciatyva buvo kanonizuoti trys Vilniaus stačiatikiai: Antanas, Jonas ir Eustatijus [7], o jų kankinystės istorija papildė homilijų rinkinius [7; 97]¹⁹. Tačiau Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas nepritarė Kiprijono perkėlimui į Maskvą ir jo bandymui iš ten valdyti abi metropolijas. Tuo tikslu Vytautas net užsakė parašyti Serbijos ir Bulgarijos autokefalinių stačiatikių bažnyčių istoriją [15, 127; 79, 182]. Pasak D. Barono [5], jau XV a. išryškėjo bandymai suteikti Lenkijos ir Lietuvos valstybėse gyvuojančiai Stačiatikių bažnyčiai specifinių bruožų, galinčių ją atskirti nuo Maskvos stačiatikių bažnyčios. Tai liudija kai kurių liturgijos atmainų ir tam tikrų šventųjų kulto propagavimas, radęs atgarsį rankraštinėse knygų repertuare. Pavyzdžiui, 1415 m. palaimintoji Paraskevė buvo paskelbta Lenkijos ir Lietuvos stačiatikių globėja, o jos gyvenimo istoriją jau randame

¹⁸ Jo surašytas *Kijevo vyskupo Petro gyvenimas* užrašytas hagiografiniame XV a. bei XVI a. rinkiniuose (LMAB RS F19–76, F19–80, F19–103).

¹⁹ Vien LMAB RS saugomos XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje rašytos 6 rankraštinės knygos, į kurias įtrauktos įvairios šios istorijos redakcijos.

XV a. šventųjų gyvenimų rinkinyje²⁰. Tais pat 1415 metais Naugarduko sinode LDK Stačiatikių bažnyčia atsiskyrė nuo Maskvos patriarchato, o metropolitu vyskupai išrinko bulgarą Grigalių Camblaką (1415–1419 arba 1420), metropolito Kiprijono sūnėną, bažnytinių išsilavinimą taip pat įgijusį Šv. Atono kalno vienuolynuose, garsėjusį erudicija ir sakomais pamokslais, surašytomis šventųjų gyvenimo istorijomis²¹. Tie du metropolitai laikytini pirmaisiais LDK hagiografinių ir bažnytinių tekstų autoriais. 1414–1418 m. Grigalius Camblakas dalyvavo Konstancos susirinkime, kur pasiūlė bažnytinės unijos idėją. Tačiau metropolitas nesulaukė nei Konstantinopolio, nei Romos palaikymo, tad pateko ir Vytauto nemalonėn. Visai krikščioniškajai Europai vienijantis kovai su turkais, bažnytinės unijos idėja tapo vėl priimtina daugeliui valdovų ir katalikų hierarchų. Bendrą kalbą bandė rasti ir stačiatikiai, teikdami paramą Vytautui: 1420 m. į Naugarduką buvo atvykęs Konstantinopolio pasiuntinys Emanuelis Filantropas, o 1428 m. Smolenske vyskupo Gerasimo raštininkas Timotiejus sukūrė *Vytauto pagyrimą*, kurio pirmąjį variantą randame jo paties perrašytame *Izaoko Siriečio pamokymų rinkinyje*²². Po trumpos pertraukos unija buvo svarstoma Bazelio susirinkime (1431–1449), LDK metropolitu tapo Švi-

trigailos globojamas Grigaliaus Camblako sekėjas, jau minėtas Smolensko vyskupas Gerasimas (1433–1435), kurio aplinkoje galėjo būti sudarytas *Lietuvos metraščio Trumpasis sąvadas*²³. Vėlesnių metropolitų veiklos pėdsakų taip pat randame to meto rankraštiniuose knygoose, jų nuorašuose. Izidorius (1437–1441) dalyvavo Florencijos susirinkime (1438–1445), pasirašė 1439 m. Florencijos bažnytinės unijos aktą ir tapo pirmuoju Kijevo unitų metropolitu, o jo kalba susirinkime buvo įtraukta į skaitinių rinkinius²⁴. Po konfesinės kovos peripetijų metropolitu buvo išrinktas Grigorijus II (Grigalius Bulgaras, 1458–1473), Izidoriaus mokinys, dalyvavęs visose jo diplomatinėse kelionėse, gerai išmanęs LDK religinę situaciją. Jį palaikė ir naujasis popiežius Pijus II (Enėjas Silvijus Piccolominis, kelis kartus buvęs LDK). Tuo metu buvo sukurta atskira Kijevo metropolija, kuriai priklausė septynios stačiatikių vyskupijos (keturios LDK ir trys Lenkijoje) su centru Naugarduke [6, 22]. Galima daryti prielaidą, kad metropolijos centras tapo ir nauju raštijos židiniu. Šiam laikotarpiui priskiriama XV a. pabaigoje surašyta *Kormčaja knyga* (bažnytinių ir pasaulietinių įstatymų rinkinys), kurioje drauge buvo įrašyti bažnytiniai nurodymai, lapai su Kazimiero Jogailaičio 1447 m. privilegija ir 1468 m. Kazimiero teisyne, bei nurašyti G. Camblako išrinkimo metropolitu, atsisakymo pripažinti Fotijų

²⁰ LMAB RS F19–102.

²¹ Pavyzdžiui, G. Camblako *Šv. Paraskevės gyvenimas* įrašytas XV a. surašytame *Šv. Bažnyčios tėvų darbų rinkinyje* (LMAB RS F19–70), XVI a. *Minėjoje* (LMAB RS F19–79) bei kt.

²² RNB RS F. I.476.

²³ LMAB RS F22–49 *Avramkos metraštis*.

²⁴ Manoma, kad jo kalba Florencijos susirinkime užrašyta XVI a. rinkiniuose (LMAB RS F19–105; F19–221).

dokumentai ir kt.²⁵ Katalikų bažnyčiai ėmus aktyviau kovoti su vieningos bažnyčios idėja, Grigorijus II grįžo prie stačiatikybės (apie 1469–1471), o unijos klausimo svarstymas persikėlė į stačiatikių didikų Soltanų, Sapięgų, Chodkevičių, Olelkaičių, Zaberezinskių dvarus [17; 37; 89]. 1473 m. šie didikai parašė popiežiui laišką, kuriame patvirtino pripažįstantys bažnytinę uniją. Dvare prie šios minties grįžta 1494 m., Aleksandruvi vedus Eleną, Maskvos didžiojo kunigaikščio Jono III dukrą. Manoma, kad šią idėją valdovui pateikė raštininkas Jonas Sapięga. Romoje 1491 m. jis tapo unitu [40, 568–569], o 1501 m. įsteigė Ikaznėje (Breslaujos paviete) bažnyčią, kuri buvo skirta tiek katalikų, tiek stačiatikių apeigoms. Kijevo metropolitu jis pasiūlė Smolensko vyskupą Juozapą Bulgarinovičių (1497–1501), siekusį sukurti LDK unitų metropoliją. Istorikės Genutės Kirkienės nuomone [38], sutikus stačiatikių pasipriešinimą, šalyje susiformavo lokali neformali bažnytinė unija, kurios ryškiausiai atstovais laikomi Aleksandras ir Ivaška Soltanai, kunigaikštis Jurgis Sluckis, Jonas Sapięga, Jonas Chodkevičius, Jonas Zaberezinskis. Jai, matyt, priklausė Pranciškus Skorina, kurio leidyba turėjo ne tik stačiatikišką, bet ir katalikišką orientaciją. Šių politinių ir religinių peripetijų sumaištyje [39] LDK pasienyje buvo įkurtas Supraslio vienuolynas, tapęs vienu stambiausiu ir svarbiausiu LDK religinio ir kultūrinio gyvenimo centru, rankraštinės knygos kultūros

židiniu. Manoma, kad Aleksandro Chodkevičiaus 1498–1501 m. funduotą Supraslio cerkvės statybą parėmė ne tik Smolensko vyskupas Juozapas II Soltanas (nuo 1507 m. metropolitas), bet ir Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras [38, 165]. Kaip skelbia archimandrito Sergijaus Kimbaro (Cimbar) sudarytas vienuolyno knygų sąrašas [96, 49–55; 100], jau XVI a. viduryje Supraslio vienuolyno bibliotekoje buvo daugiau kaip du šimtai rankraštinių ir spausdintinių knygų, tarp kurių ir LDK didikų – Aleksandro Soltano²⁶, Jono Zaberezinskio²⁷, Feodoro Januškovičiaus²⁸ – užsakymu surašytos knygos. Kitas stambus raštijos centras buvo įkurtas Žirovicuose, Šv. Dievo Motinos apsišviestumo vietoje, kur tas pats Aleksandras Soltanas pastatė cerkvę (po 1470 m.), greta kurios XVI a. viduryje išaugo Žirovicų vienuolynas su didele biblioteka.

Svarų indėlį į rankraštinės knygos kultūrą įnešė ir metropolitas Juozapas Soltanas (1507–1521/22). Jam galėtume priskirti Slucko Šv. Trejybės vienuolyno inventoriaus 1494 m. surašymą, kuriuo archimandritas Juozapas, tapęs Smolensko vyskupu, vienuolynui paliko 45 knygas (26 iš jų rado atvykdamas) [95, 136–137]. Pasak raštininko įrašo, 1514 m. jo paliepimu Vilniuje buvo išversta ir rusėnų kalba surašyta *Mozės Penkiaknygė*²⁹. Knygos buvo perrašinėjamos ir stačiatikių di-

²⁵ Knyga saugoma Krokuvoje, Jogailaičių bibliotekoje, sign. 71/1952 [98, 136–154].

²⁶ Saugomas LMAB RS F19–161. *Minėja*.

²⁷ Saugomas LMAB RS F19–95. *Prologas*, 1512.

²⁸ RMAB RS F. Nr. 24.4.28 saugomas Motiejaus Dešimtojo Biblijos vertimas į rusėnų kalbą, 1502–1507 m.

²⁹ Saugomas LMAB RS F19–51.

dikų dvaruose: 1545 m. Aleksandro Soltano (sūnaus) rūpesčiu jo dvare Šeškinėje rašovas iš Kremeneco Jermola surašė apeigyną, vėliau šis apeigynas buvo padovanotas Soltanų įsteigtam Žirovicų vienuolynui³⁰.

Gausus LDK stačiatikių rankraštinės knygos palikimas liudija itin aktyvų perrašinėtojų darbą ir senuosiuose vienuolynuose (Kijeve, Lucke [95, 47], Markovo (Vitebske), Mstislavlyje, Leščinsko (netoli Pinsko), cerkvėse (Polocke, Vilniuje ir Smolenske) bei metropolitų rezidavimo vietose veikuosiuose skriptoriumuose (Kijeve, Vilniuje ir Naugarduke) [107].

Su skiriamų iš Konstantinopolio metropolitų atėjimu LDK raštijoje pastebima balkaniškoji įtaka: atkeliavo naujos knygos, atsirado nauji tekstų iš graikų kalbos vertimai, knygos buvo puošiamos balkaniškąja maniera, taip pat galėtume kalbėti ir apie pirmuosius LDK tekstų autorius. Bažnytinės unijos siekiai turėjo įtakos tiek stačiatikiškajai, tiek katalikiškajai LDK raštijai. Knygų repertuare atsirado nauji kūriniai, buvo įkurti nauji rašto centrai. Mecenatystės, patronavimo madą iš valdovų perėmė krašto didikai, tapę rankraštinųjų knygų užsakovais ir dovanotojais, savo veikla sudarę sąlygas knygų sklaidai.

VALDOVO DVARAS

Bibliotekų istorikai ir knygotyrininkai jau seniai atkreipė dėmesį, kad knygų rinkiniai buvo kaupiami ne tik bažnytinėse institucijose, bet ir valdovų dvaruose. Naujausi

LDK valdovų (Vytauto ir Aleksandro) dvaro tyrimai padeda suprasti, kokia terpė rašytinės kultūros sklaidai buvo sukurta, įsteigiant ir suformuojant valdovo dvarą ir jame veikiančias institucijas. Jie iš dalies paaiškina, koku būdu kur, kada ir kaip susiklostė kultūriniai LDK valdovų ir didikų poreikiai. Pasak anglų kultūrinės antropologijos atstovo Georgo P. Murdocko, kultūra remiasi žmogaus gebėjimu veikiant socialinei aplinkai formuoti įpročius [55]. Kultūros pakitimams ypač didelę įtaką turi asmens persikėlimas į kitos tautos aplinką ir jo kontaktai su kitokios kultūros nuostatomis [54, 216]. Tokia socialinė aplinka, kontaktų su kitomis kultūromis vieta nuo XIV a. pabaigos reikėtų laikyti didžiojo kunigaikščio dvarą. Jo struktūra klostėsi nuo pat valstybingumo pradžios, kai Vytautas gavo Trakų ir Lucko kunigaikščio titulą ir pradėjo įtvirtinti savo valdžią. Dvaro gyvenime aktyviai dalyvaudavo ne tik vietos kilmingieji, bet ir užsienio asmenys: dvaro raštinėje (vėliau kanceliarijoje) susitelkę sekretoriai (raštininkai) bei riteriai iš Romos karaliaus Zigmanto dvaro, Prūsijos, Silezijos, Lenkijos, Mazovijos, Italijos (Pizos) [68]. Valdovo dvare lankėsi ne vienas kilmingas užsienio svečias, tarp kurių pažymėtini Guilbertas de Lannoy, Burgundijos kilmingasis ir Anglijos bei Prancūzijos pasiuntinys; Alfonso Mudarra, kilmingasis iš Kastilijos; Brandenburgo markgrafas Frydrichas I bei jo sūnus Frydrichas II; Jogailos pamokslininkas, misionierius benediktinas Jeronimas Prahiskis. Vilniuje ne kartą su ordino misijomis lankėsi Brandenburgo komtūras

³⁰ Saugomas LMAB RS F21–2306. *Trebnikas*.

Markvardas Zalcbachas, buvęs aštuonerius metus (iki 1392 m.) Vytauto dvarionimi [70, 212–213]. Galima manyti, kad visi šie asmenys buvo puikiai pažįstami su lotyniškąja rašto kultūra ir savo kelioniniame krepšyje galėjo turėti vieną ar kitą knygą. Į pasiuntinybes įvairiose šalyse, diplomatinės kelionės vyko ir LDK pareigūnai bei didikai. 1417 m. Konstanco susirinkimuose dalyvavę delegacijos nariai turėjo galimybę susipažinti su italų humanizmu. Tuo pat metu formavosi keliaujančiųjų asmeniniai kultūriniai poreikiai. Istorikas Rimvydas Petrauskas pastebėjo, kad jau XIV a. antroje pusėje <...> *Ordino vadovybę ir Lietuvos politinį elitą vis labiau siejo tas pats riteriškos kultūros pasaulis, bendri karo papročiai ir etika* [70, 209]. Pats Vytautas bendravo ir susirašinėjo su ordino magistras. Konradas von Jungingenas siuntė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui ir jo žmonai gydytojus, muzikantus, juokdarius. Matyt, šios tarptautinės aplinkos įtaka ir galima paaiškinti, kodėl būtent Vytauto dvare pasirodė pirmosios knygos: kunigaikštienė Ona 1400 metais aplankė palaimintosios Dorotėjos Montavietės kapą Marienverderyje, kur Onos prašymu Pomeranijos vyskupas Jonas padovanojo jai knygą apie šventosios gyvenimą (*librum de vita ipsius domine Dorothee editum desideranter petivit*) [30, 214–217]; Vytautas 1411 m. laišku žadėjo ordino magistrui gražinti karo metu pagrobtas knygas [60, 78]. Galima teigti, kad dalis didikų ir dvaro pareigūnų būtent šiame dvare galėjo susipažinti su knyga kaip neatsiejama riterių kultūros dalimi.

1440 m. LDK didikai didžiuoju kunigaikščiu vainikavo 13 metų Kazimierą Jogailaitį, šis 1444 m. tapo Lenkijos karaliumi ir išvyko į Krokuvą. Pasikeitė dvaro rezidavimo praktika, t. y. valdovo dvaras tik periodiškai atvykdavo į LDK. Teigiama, kad sumažėjo jo įtaka kultūros raidai. Remdamiesi likusiais rankraštinių knygų egzemplioriais, drįstume teigti, kad sumažėjo tik tiesioginė įtaka. Kazimiero Jogailaičio auklėjimo ėmėsi lietuviai, vadovaujami Jono Goštauto [44, 15]. Bet negalime atmesti ir valdovo motinos Sofijos Alšėniškės dvaro aplinkos įtakos. Kilusi iš LDK didikų šeimos ir tapusi Lenkijos karaliene, ji stengėsi palaikyti ryšius su krašto diduomene [80; 110]. Nuo 1436 m. ilgus metus Jogailos našlė Sofija vadinama viena iš aktyviausių Krokuvos universiteto šelpėjų, didžiausia geradare [85, 8], jos dvare lankėsi Krokuvos universiteto profesoriai [110] (tarp jų ir Mikołajus Kozłowski (mirė 1443 m.), kuris dalį savo didelio knygų rinkinio laikė Vilniuje, turėjo Petrarkos laiškų) [77], ji simpatizavo husitams, kurių idėjos plito ne tik Prahos, bet ir Krokuvos universitete. 1433–1455 m. Sofijos Alšėniškės užsakymu kunigas Jędrzejus iš Jaszowicų, karalienės kapelionas, iš čekų kalbos į lenkų kalbą išvertė *Bibliją*. Pabrėžtina, kad vienas jos lapas buvo papuoštas ne tik Lenkijos herbu, bet ir LDK vyčiu. Knygos jau buvo tapusios valdovo dvaro gyvenimo dalimi, tad turėjo įtakos ne tik Kazimierui, bet ir kartu ugdytiems lietuvių didikų vaikams [83]. Lietuvos didysis kunigaikštis plėtė LDK valdovo raštinės veiklą, skatino švietimą, o dvariškiai vyko ne tik į pasiuntinybes, bet ir į pirmąsias pažintines

bei piligrimines³¹ keliones. Jų metu buvo susipažįstama su Europos dvarų kultūra, semiamasi intelektualių žinių tiek iš Vakarų, tiek iš Rytų kultūros. Pavyzdžiui, jau minėtas bažnytinės unijos šalininkas, Žirovicų cerkvės steigėjas Alekandras (Aleksandraitis) Soltanas, bajoras nuo Slanimo, Kazimiero dvarionis, dvaro išdininkas, apsilankė keliuose Vakarų bei Vidurio Europos dvaruose, taip pat Anglijos karaliaus Eduardo IV dvare (pasak S. Rowello, pačiame moderniausiame ir prašmatniausiame XV a. [83, 40]), vyko į Šventąją Žemę. Kelionėse jis turėjo galimybę susipažinti su monarchų ir jų dvarionių gyvenimo būdu, o tai padėjo suformuoti jo gyvenimo būdą – domėtis knygomis, remti jų perrašymą, dovanoti knygas remiamoms bažnyčioms ar vienuolynams. Kodeksuose išlikę įrašai informuoja, kad A. Soltanas Šv. Trejybės cerkvei XV a. pabaigoje (tarp 1482–1493) dovanojo *Apaštala*³², 1487 m. jo užsakymu buvo perrašyta *Minėja*³³, 1496 m. – *Prologas*³⁴, vėliau šios knygos taip pat buvo padovanotos vienuolynų bibliotekoms. Jo šeimai priskiriamas [60, 79] ir pirmas žinomas knygų rinkinys, priklausęs didikams.

Kazimiero Jogailaičio ir Elžbietos Habsburgaitės dvaro aplinką galėtume laikyti vieta, kur LDK prasidėjo dar du tiriamai temai svarbūs reiškiniai – mistinis pamal-

dumas ir knygų užsakymas dailininkams. Išliko asmeniniai maldynai, sukurti jų vaikams: Vladislovas II Jogailaitis turėjo 1475–1480 m. Čekijoje sukurtą knygą³⁵, Aleksandriui maldyną su septyniomis Francesco Petrarco psalmėmis 1491 m. sukūrė Janas Zlotkowskis³⁶. 1493 m. tas pats menininkas perrašė ir iliuminavo pontifikalą Frydrichui Jogailaičiui. Manoma, kad asmeninį maldyną turėjo ir Lenkijos karalaitis, Lietuvos kunigaikštis Kazimieras [9, 59]. 1492 m. Aleksandras savo dvarą su kultūros tendencijomis, būdingomis to meto Vakarų Europos valdovų dvarams [69; 71; 72], perkėlė į Vilnių, gyveno ne tik vadovaudamasis Renesanso idėjomis, bet ir tapo jų skleidėju bei reikšmingu postūmiu šalies kultūrai. Aleksandro ilgalaikio rezidavimo Vilniuje metu galutinai susiformavo LDK valdovo dvaras (pareigybių sistema, kanceliarija, koplyčia) su pareigūnais – LDK didikais. Kazimiero Jogailaičio dvare įgijęs išsilavinimą (manoma, kad Aleksandras pirmasis iš LDK valdovų mokėjo skaityti ir rašyti³⁷), jis telkė valstybės valdymui išsimokslinčius asmenis (tiek vietinius, tiek užsieniečius), galinčius vykdyti valdymo reformas (reorganizuoti didžiojo kunigaikščio raštinę, pradėti tvarkyti valstybės archyvą – Lietuvos Metriką, suformuoti profesionalią, aktyvią pasiuntinių tarnybą, vykdyti valstybinio turto apskaitą, sukurti naują valdžios ženklų

³¹ Manoma, kad pirmasis į piligriminę kelionę Atono kalno link išvyko Mindaugo sūnus Vaišvilkas 1258–1259 m.

³² Saugomas RMAB RS 31.3.24.

³³ Saugomas LMAB RS F19–161.

³⁴ Saugomas LMAB RS F19–100.

³⁵ Saugomas Jogailos universiteto bibliotekoje, rkps. 4289.

³⁶ Saugomas Britų muziejuje, mss. 386033.

³⁷ LMAB RS saugomi du jo pasirašyti dokumentai: F6–85, 1503 m. ir F1–509, 1505 m.

(antspaudų) sistemą ir kt.). Aleksandro dvare dirbo Erazmas Vitelijus (Ciolekas); 1494 m. į Vilnių Aleksandras pasikvietė garsų astronomą Albertą iš Brudzevo (1445–1495), Krokuvos universiteto profesorių, antikinės literatūros, ypač Aristotelio, žinovą. Nors jis netrukus mirė, tačiau gyvenant Vilniuje buvo parašyta knyga apie Georgijaus Purbacho planetų teorijas, kurią 1495 m. išspausdino Milane. Marcelino Ročkos nuomone, bažnytinės unijos tikslu Albertas iš Brudzevo parašė veikalą *Taikintojas (Conciliator, minima literatūroje, tačiau neišlikusi)* [77]. Dvaras išsiplėtė, tarp dvarionių, be lietuvių, rusėnų ir lenkų, vėl buvo daug sveltinų – vokiečių, čekų, vengrų, Silezijos ir ordino gyventojų, dvare atgimė riterių kultūros tradicijos (valdovo sąskaitų knygosose minimi klajojančio muzikanto, grįžtančio iš Indijos keliaujančio vienuolio, kitų įvairių asmenų apsilankymai [45, 59, 262]), dirbo gydytojai, mokslininkai. Sparčiai daugėjo ir paties Aleksandro turimų knygų. Iš likusių sąskaitų žinome, kad 1499 m. Vilniuje kunigaikštis pirko knygų už įvardytą 25 kapų sumą, o likusius pinigus davė pirklys Šliageris, 1500 m. sumokėjo pusę kapos už knygą bernardinų pamokslininkui [45, 59, 75]. Tad 1506 m. išdo inventoriuje surašomos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro turėtos 39 knygos, tarp kurių buvo ir puošnių rankraštinė knygų (<...>*libellus in Ruthenico scriptus sine auro* <...>) [51, 540–546]. Kunigaikštienė Elena taip pat turėjo knygų rinkinį: 1497 m. 13 kodeksų iš Maskvos jai atvežė Rusijos pasiuntinys

Nikolajus Angelovas, kitas pirko Lietuvos Brastoje, o rinkinį laikė Vilniaus bernardinų vienuolyne [93, 134].

Žygimantas I (vėliau – Senasis) dvaro papročių įgijo ir brolio Vladislavo dvare Vengrijoje, Budos karališkuosiuose rūmuose (1498 m. pab.–1501 m.) [90, 11]. Kai vedė kunigaikštę Boną Sforzą d’Aragoną, į dvarą kartu su ja atvyko ir didelis būrys Italijos humanistų, kurie susiliejo su dvare buvusiais senaisiais intelektualais. Karalienė Bona skatino dvariškius mokytis Italijoje: Feraros hercogų dvare, Gonzagų rūmuose Mantujoje, Paduvoje ir Neapolyje su jos rekomendaciniais laiškais lankėsi Radvilos, Chodkevičiai [99, 17]. Į LDK ėmė plūsti išsimokslinę užsieniečiai. Žinomos kelios likusios rankraštinės knygos, sukurtos valdovams: Stanisława Samostrzelniko dirbtuvėse 1524–1528 m. rašytus asmeninius maldynus (1524–1528) turėjo Žygimantas I³⁸ ir Bona³⁹, karaliai priskiriamas dar vienas XV a. sukurtas maldynas⁴⁰ bei Pirmojo Lietuvos Statuto nuorašas (dar vadinamas *Lauryno nuorašu*)⁴¹. Jų pradėtą kaupti biblioteką paveldėjo Žygimantas Augustas. Valdovų pavyzdžiu paseka ir LDK kancleris Albertas Goštautas: jis taip pat 1528 m. užsisakė maldyną S. Samostrzelniko dirb-

³⁸ Saugomas Britų muziejuje, mss. AD. 15 281.

³⁹ Saugomas Oksforde, Bodlio bibliotekoje, Douce 40/21614.

⁴⁰ Saugomas Varšuvoje, Karališkosios pilies rinkinyje, 2010/40/84.

⁴¹ Saugomas Schulpforte Bibliothek, Heimoberschule, MScr. A–59.

tuvėse [3, 42–51]⁴². Ne kartą buvo aptarta ir jo sukaupta biblioteka, kurią sudarė tiek lotyniškos, tiek slaviškos rankraštinės ir spausdintinės knygos [27].

Karališkojo dvaro kultūra darė įtaką LDK didikų dvarams ir šie tapo kultūros židiniais. Priešingai nei Italijoje ir Vokietijoje, kur humanizmas klestėjo ne tik dvaruose, bet ir miestuose bei universitetuose, LDK, kaip ir Lenkijoje, humanizmas telkėsi didikų – Alberto Goštauto, Mikalojaus Radvilos Juodojo, Mikalojaus Radvilos Rudojo, Konstantino Ostrogiškio, kunigaikščių Sluckių – dvaruose: čia buvo rašomos kronikos, traktatai, atliekami vertimai, kaupiamos bibliotekos, renkami meno kūriniai.

Tad galima teigti, kad Vytauto dvaras, užmezgęs asmeninius santykius su užsienio kilmingaisiais ir riteriais, LDK pradėjo fragmentiškai skleisti riterių kultūrą, kuriai buvo nesvetima rašytinė kultūra ir rankraštinė knyga. Kazimiero dvaras jau suformavo didikų kartą, kuriai būdingi išsilavinusios asmenybės kultūros ir mokslo poreikiai, Aleksandro dvare LDK didikai ir bajorai kartu su jo dvarionimis – užsieniečiais turėjo galimybių juos realizuoti. Didžiojo kunigaikščio dvaras ne tik integravo krašto socialinį, politinį bei tarptautinį gyvenimą, bet ir skatino, inicijavo kultūrinį gyvenimą. Kartu dvaras ėmė įgauti kultūros organizatoriaus ir puoselėtojo vaidmenį platinant riteriškąją kultūrą, perimant dvaro kultūros formas. Jo veikiamo formavosi ne tik LDK

piliečio savimonė, bet ir poreikis ją išreikšti raštu.

VALDOVO KANCELIARIJA

Su valdovo dvaru glaudžiai susijusi ir kita tyrimui svarbi institucija – valdovo kanceliarija. Naujausi valdovų raštinės tyrimai ir šaltinių analizė leidžia apžvelgti raštingumo plėtrą šalyje ir patikslinti kanceliarijoje dirbusių žmonių įtaką rankraštinės knygos kultūrai.

Kuriant valstybines ir bažnytines institucijas susiformuoja raštingo žmogaus poreikis, o atsiradus šiam poreikiui, auga visuomenės raštingumas. Lenkų istorikas Marcellis Kosmanas, analizuodamas LDK dokumentinės komunikacijos istoriją, išskyrė tris jos raidos etapus: pirmasis apima nuo XIII a. vidurio iki 1386 m., kai dokumentai buvo tik pradėti rašyti, veikiami užsienio raštijos, skirti išorinei komunikacijai; antrasis etapas apima Jogailos ir Vytauto valdymo laikotarpį, kai buvo sukurta kanceliarijos institucija LDK (nuo 1392 m.); trečiojo etapo pabaiga sutampa su Aleksandro mirtimi ir Žygimanto I valdymo pradžia, kai kanceliarija buvo galutinai suformuota, o jai ima vadovauti ypač kompetentingi ir išsilavinę asmenys [42, 92]. Nuo XIV a. pabaigos LDK raštą ėmė naudoti ne tik ryšiams su užsieniu, bet ir vidinei šalies komunikacijai. Tačiau šalyje šios institucijos kūrimas turėjo istorinės valstybės raidos nulemtų savitumų. Vakarų Europos šalių kanceliarijose viduramžiais vyraujanti kalba buvo lotynų ir tik vėlyvaisiais viduramžiais vis stipriau įsitvirtino nacionalinės kalbos, o Lietuva, būdama dviejų civilizacijų

⁴² Saugomas Miunchene, Bavarijos nacionaliniame muziejuje, nr. 3663.

sankirtoje, nuo ankstyviausių valstybės kūrimosi metų išorinei komunikacijai naudojo dvi rašto tradicijas – lotynų ir slavų. Ši praktika buvo pritaikyta ir sparčiai augančiai vidinei (valdovo–piliečio) komunikacijai. Pirmuosius to meto dokumentus – Jogailos privilegijas lotynų kalba Vilniaus vyskupui, bajorams ir Vilniaus miestui – rašė Lenkijos karaliaus kanceliarijos pareigūnai, o XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje įkurta Vytauto raštinė tapo pirmuoju stambiu rašytinės komunikacijos centru. Rašto dokumentus vis plačiau naudoti skatino besiplečianti LDK teritorija, sparti nuosavybės ir turtinių santykių raida, žemės vertės augimas, teisingumo institucijų plėtra. Tuo pat metu Vytautas palaikė plačius diplomatinius ryšius ne tik su Europa, bet ir su Maskva, Bizantija ir totoriais. Šiuos komunikacinius ir informacinius poreikius realizavo du raštinės skyriai: pirmasis rengė dokumentus lotynų ir vokiečių kalbomis, antrasis – rusėnų kalba [25; 42]. Naujausiais tyrimais nustatyta [14], kad Vytauto raštinėje dirbo 11 raštininkų, kurių dalis buvo atsiųsti iš karališkojo Jogailos dvaro (Mikalojus Cebulka, Mikalojus Maldrzykas), trys raštininkai iš Vokiečių ordino. Rusėniškiems dokumentams kalbos ir rašto ypatybės būdingos iš Voluinės krašto kilusiems rašovams. Manoma, kad kai kuriuos raštus rusėnų kalba rengė ir lietuviai – Vilniaus seniūnas Manvydas (1399), Podolės seniūnas Daugirdas (1427) [20, 576]. To meto raštinės pareigybės dar nebuvo galutinai nusistovėjusios, tad dokumentuose jos įvardijamos nuo paprasto raštininko iki didžiojo kunigaikščio sekretoriaus (*secreta-*

rii m. ducis, secretarius noster, nostre notarius, unser schreiber). Raštininkai rengė, diktavo ir rašė dokumentus, vyko į pasiuntinybes, o jiems padėjo rašovai (*scriby* ir *дыяки*). Lotyniškoji raštinė tapo savotiška mokykla valdovo dvaro pareigūnams ir rengė juos aktyviai veiklai. Nors laikui bėgant mokačiąjų lotynų kalbą daugėjo, santykis tarp lotyniškų ir rusėniškų raštų skaičiaus liko panašus. Katalikiškajai krašto daliai ir Europos kraštams raštai buvo rašomi lotynų ir vokiečių kalbomis, rusėniškajai pusei nuo Vytauto laikų rašomiems raštams buvo įtvirtinta rusėnų kalba. Kazimiero Jogailaičio valdymo metais (1440–1492) valdovo raštinė tapo kanceliarija. Nuo 1441 m. kanceliarijai vadovavo valdovo skirtas kancleris (pirmasis – didikas Sudivojus Valmantaitis, augęs kartu su valdovu). Istoriko Krzysztofo Pietkiewicziaus teigimu, nuo 1458 m. dvi pareigybės – LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados – buvo vienos įtakingiausių valstybėje, į jas abi visą šimtą metų skirdavo vieną asmenį, kataliką, kilusį iš LDK [73, 15]. Kartu su kancleriu dirbo keliolika raštininkais ir rašovais (*pisar, djak*) vadinamų asmenų [20, 577]. Kazimiero Jogailaičio kanceliarijoje buvo atlikti seniausi Lietuvos Metrikos dokumentų įrašai. Joje ėmė formuotis pasauliečių raštininkų kartos: kanceliarijoje pradeda dirbti Sapiegos (Simonas (*Sopeha lub Sophia [Semen]*), 1440–1450), Bohovitinavičiai (Bohowitynowiczi), Januškoviči (Januszkowiczi) [43; 73]. Kai kurie iš jų ima kaupti knygas: taip Kazimiero raštininkas Jokūbas rašė laišką Jermolinui, Maskvos architektui, ir prašė atsiųsti reikalingų knygų [93, 134].

Aleksandro valdymo metais kanceliarija tapo LDK politikos centru. Žinoma apie 20 raštininkų, kurie darbavosi joje: vienu metu būdavo du lotynų, apie šešis rusėnų ir vienas vokiečių raštininkai [72]. Pareigūnai ėmė specializuotis: vieni rūpinosi išdu, kiti atskirų šalių diplomatiniais raštais. Parengiamų dokumentų gausą liudija tai, kad Metrikos įrašus imta rūšiuoti į teismų, viešųjų reikalų, pasiuntinybių ir užrašų knygas. Dažnas veiklą kanceliarijoje pradėdavo nuo rašovo pareigų, vėliau tapdavo raštininku, o kai kurie – sekretoriais. Tokią karjerą padarė Simono Sapiegos sūnus Jonas (1486–1517), tapęs kunigaikštienės Elenos sekretoriumi. Feodoras Januškovičius (Fedka Januszkowicz, 1486–1505) tapo pirmuoju raštininku, kuris dėl darbo kanceliarijoje 1501 m. tapo Lucko seniūnu ir Voluinės žemės maršalka. Su Feodoro Grigorjevičiaus (1486?–1503) vardu siejamos pirmosios pasiuntinybių knygos⁴³. Erazmas Vitelijus (Ciolekas), ilgus metus vadovavo lotyniškų dokumentų skyriui, 1501 m. parengė Romos popiežiui Aleksandruvi VI kalbą, tapusią pavyzdžiu diplomatinei LDK raštijai, inicijavo ir vedė pirmąsias valdovo dvaro sąskaitų knygas [67, XIII]. Visi šie asmenys aktyviai dalyvavo šalies politiniame gyvenime, vyko į diplomatinės keliones valstybės reikalais tiek į Vakarų, tiek į Rytus. 1509 m. į Lietuvos didžiojo kanclerio pareigas buvo paskirtas Mikalojaus Radvilaičio sūnus Mikalojus Radvila II (iki 1521 m.), o nuo 1522 m. kanceliarijai ėmė vadovauti Vilniaus vaivada

⁴³ Publikuotos [95, 228–343].

ir LDK kancleris Albertas Goštautas. XVI a. pirmajame ketvirtyje jų vadovaujama valdovo kanceliarijos veikla tapo dar aktyvesnė, o kanclerio aplinkoje buvo sukurtas *Platesnysis Lietuvos metraščio sąvadas*.

Nuo XIV a. pabaigos raštingų žmonių ir raštinių prireikė ir steigiamoms Katalikų bažnyčios institucijoms: vyskupijoms, kapituloms, bažnyčioms, vienuolynams. Pirmas šiuo metu žinomas Vilniaus vyskupo raštininkas – tai 1434 m. dokumentą pasirašęs *notarius et capellanus* Mikalojus⁴⁴. XV a. pabaigoje tiek senas tradicijas turinčios Stačiatikių bažnyčios institucijų raštinės, tiek naujos raštinės, įkurtos Katalikų bažnyčios institucijose, tapo rašto centrais LDK. Vienas iš pavyzdžių, liudijančių šių įstaigų dokumentinės komunikacijos srautą, yra nuo 1500 m. Vilniaus kapitulos raštinėje pradėtos rašyti gautų privilegijų ir raštų nuorašų knygos⁴⁵. Manytina, kad pavyzdžiu joms tapo valdovo kanceliarijoje sudaromos Lietuvos Metrikos knygos. Raštą išmanančių žmonių reikėjo ir kitoms besiformuojančioms žinyboms: Ponų tarybai, išdui, karo vadams, centro ir vietos administracijoms, teismams, magistratams. Raštininkų ir raštingų žmonių turėjo ir privatūs asmenys – magnatai Radvilos, Goštautai, Sapiegos ir kt.

XVI a. pradžioje tiek profesionalių raštininkų ir rašovų, tiek raštingų žmonių šalyje daugėjo. Valdovo raštininkai dažnai tikrino ir surašinėjo žemes, mokesčius, muitus ir kt.

⁴⁴ LMAB RS F6–15. Andriaus Sakavičiaus dovanojimo raštas. 1434 06 19.

⁴⁵ LMAB RS F43–202. Vilniaus kapitulos privilegijų nuorašų knyga. 1500–1534.

Pavyzdžiui, 1509 m. Žygimantas I pasiuntė 24 asmenis surašyti LDK žemių. Tarp jų minimi trys raštininkai (*nucapъ*) ir keturi rašovai (*оуак*) [46, 315]. Tai, kad į LDK regionus buvo siunčiami įvairūs nuostatai, laišškai, liudija žmonių, gebančių priimti ir sukurti rašytinę informaciją, nemažą kontingentą. Jau 1531 m. Žygimantas I skyrė revizoriumi iš Žemaitijos kilusį raštininką Bagdoną Mitkavičių (Mitkovičių), kuris galėjo Žemaitijoje gyventi ir atlikti išdui reikalingus surašymus; 1534 m. didysis kunigaikštis siuntė raštą savo valsčių laikytojams, įpareigojantį juos atlikti sidabrinės rinkimo surašymą [87, 13–14]. Miesto savivaldai tiek vietos reikalams, tiek prekybiniams ryšiams palaikyti taip pat reikėjo savo raštinės. Vilniaus ir Kauno miestų magistratų raštinės veikė jau nuo XV a. pradžios. 1503 m. Kaune buvo įsteigta literatų brolija (*Confraaternitas Literatorum*) [44, 70]. Žinoma, kad XVI a. viduryje Kauno miestas turėjo lotynų, vokiečių ir rusėnų kalbų raštininkų [44, 23]. Gamybos poslinkiai ir rinkos atsiradimas, padarę kasdienio gyvenimo būtinybę skaičiavimą ir matavimą, raštą ir skaitymą, keitė ir pačių miestiečių akiratį, formavo gyventojų informacinius poreikius. Išlikę paprastų bajorų ir miestiečių prašymu raštinėse atlikti įvairių dokumentų nuorašai, išrašai ne tik stambiuose magdeburginiuose miestuose, bet ir mažesniuose miesteliuose⁴⁶

⁴⁶ Raštingumo pavyzdžiai iš Pasvalio miestelio: 1522 m. sausio 9 d. Pasvalio klebono, kanauninko Jono raštas Petruui Rakui, Pasvalio miestiečiui, dėl žemės (LMAB RS F1–519); 1527 m. gegužės 22 d. bajoras Mikalojus

liudija XVI a. pradžioje gausėjus raštingų, rašytinio dokumento vertę suprantančių asmenų. Edvardas Gudavičius šio amžiaus Lietuvos kultūrą vadina *raštinųjų kultūra*. Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinėje (kanceliarijoje) dirbė išsilavinę tarėjai ir sekretoriai padėjo valdovui ir diduomenei įgyvendinti valdymo reformas. Kuriamos naujos institucijos, stiprėjanti kanceliarija ir raštinės suformavo raštingo žmogaus paklausą, išmokė visuomenę rašto ir parengė ją rašto kūrybai. Raštinėje subrendo LDK politinės minties kūrėjai Mykolas Lietuvis (Vaclovas Mikalojaitis), Vaclovas Agripa ir kt. Galima teigti, kad rašto kultūros perėmimas buvo vienas svarbiausių kultūros sklaidos šalyje veiksnių, keitęs pačią krašto visuomenę.

MOKYMAS

Tiek krašto evangelizacijos darbams, tiek naujoms valdymo institucijoms reikėjo parengti raštingų žmonių, kilusių iš skirtingų luomų, tad kartu su krikštu LDK įsivyravo ir dar vienas reiškinys – mokymas. Katalikų bažnyčia prie parapinių bažnyčių ar vienuolynų steigė pradinės mokyklas, vidurinio mokslo mokyklas kūrė prie kate-

---

Boboras (Bobras), Martyno sūnus, parduoda žemę Pasvalio miestiečiui Mikui, Žolkvinonio sūnui (LMAB RS F1–527); 1531 m. sausio 25 d. Vilniaus kanauninko, Pasvalio klebono Erazmo Eustacho ir Pasvalio miestiečio Jurgio Kšiešovskio malūno prie Svalios upės pardavimo–pirkimo sandoris (LMAB RS F1–537); 1535 m. gegužės mėn. pasvaliečio Simono Juškevičiaus našlės Elenos testamentas (LMAB RS F1–540) ir kt.

drų, vadovavo universitetų veiklai. Augantis mokyklų ir raštingų žmonių skaičius turėjo tiesioginę įtaką rankraštinės knygos sklaidai šalyje. Kiekvienoje naujai steigiamoje ir jau veikiančioje mokykloje, didiko šeimoje buvo naudojama knyga kaip pagrindinė mokyimo priemonė. Kuo daugiau mokyklų, kuo platesnė ir sudėtingesnė būdavo mokyimo programa – tuo daugiau knygų turėjo būti naudojama, tuo įvairesnis galėjo būti jų repertuaras. Nemažą svarbą turėjo mokytojo asmuo, kurio tautinė ir konfesinė priklausomybė bei išsilavinimas dažniausiai lėmė turimų knygų turinį, kalbą ir skaičių.

Pradinis mokymas vyko paparinėse mokyklose. Jų skaičių istorikai sieja su parapijų skaičiaus augimu. Remdamiesi archyvuose šaltiniuose tiesiogiai paminėtomis mokyklomis, jų rektorais, mokytojais, taip pat suskaičiuodami atvykusius studijuoti į Krokuvą asmenis, mokslininkai nurodo skirtingą mokyklų skaičių XV a.–XVI a. viduryje (nuo 95 iki 215) [61; 63]. Manoma, kad jau 1387 m. Obolcų parapijoje buvo įsteigta mokykla, nes Jogaila, dovanodamas žemių bažnyčiai, paminėjo ir klieriką (*clerico*), t. y. bažnyčios tarną, turėjusį mokyti vaikus⁴⁷. Vilniaus katedros mokykla, įsteigta netrukus po to, kai buvo įkurta Vilniaus vyskupija, minima 1397 m. gegužės 9 d. Vilniaus vyskupo Andriaus rašte [48, 84]. Remdamasis publikuotais šaltiniais, Jerzis Ochmanskis teigia, kad Katedros mokykloje buvo ne mažiau negu trys klasės [61, 142]. Pagrindinis pradinių mokyklų tikslas buvo

mokyti krikščioniškojo tikėjimo ir gyvenimo, lotyniškojo skaitymo ir rašymo bei liturginio giedojimo. Vilniaus katedros mokykla dažnai vadinta *giedojimo mokykla*, nes pirmiausia rengė liturginių giesmių giedotojus [63, 378]. Paparinės bei Vilniaus ir Medininkų (minima nuo 1469 m.) katedrų mokyklos buvo ir pagrindinės dvasininkų rengimo kalvės, kuriose palengva nuo sakinės kultūros mokyimo metodų, pagrįstų balsiu kartojimu ir įsiminimu, buvo pereinama prie rašytinių tekstų [2, 316]. Katalikų dvasininkai LDK buvo rengiami palengva, todėl manoma, kad ankstyviausiu laikotarpiu mokyklose dirbo iš Lenkijos kilę asmenys. Metams bėgant, paparinėse mokyklose buvo parengiami lietuviai kunigai. Jų išsimokslinimo lygis buvo gana žemas, tačiau juos jau skyrė klebonais, jie galėjo sakyti pamokslus lietuvių kalba. 1501–1503 m. tuo rūpinosi Vilniaus vyskupas Albertas Taboras ir Žemaičių vyskupas Martynas III Lintfaras (1492–1515), gavę privilegiją į didžiojo kunigaikščio steigtas parapijas skirti tik lietuvių kalbą mokančius kunigus [40, 616; 77, 61]. Tokią politiką palaikė ir krašto valdovas. 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodas nurodė, kad prie visų parapijų bažnyčių veiktų mokyklos, įkurdintos tam skirtuose namuose, kad klebonai mokėtų lietuvių kalbą, jei parapijoje gyvena lietuviai, kad būtų mokoma gramatikos ir religijos. Pabrėžiama, kad Evangelijas ir šv. Pauliaus laiškus jie mokiniams aiškintų ne tik lenkiškai, bet ir lietuviškai [47, 96–97]. Galima daryti išvadą, kad mokyklose būta ne tik lotyniškų knygų – šiuo laikotarpiu turėjo atsirasti ir Šventojo Rašto ištraukų vertimų,

⁴⁷ LMAB RS F43–204, lap. 1v–2.

t. y. didesnės apimties lietuviškų tekstų. Prijungtose prie LDK rusėniškose žemėse nuo seno iki pat XVI a. vidurio stačiatikiai mokėsi pas dvasininkus privačiai. Nuo kunigaikščio Vladimiro I valdymo metų (978–1015) Rusioje vienuolynai (Kijevo, Polocko, Smolensko, Novgorodo, Rostovo ir kt.) buvo švietimo ir kultūros centrai: parapijiečiai (tiek vyrus, tiek moteris) jie mokė tikėjimo tiesų, skaityti, giedoti bei rašyti. Tai liudija ir raštai ant beržo tošies, rasti Novgorode, Smolenske, Pskove, Vitebske. Jų autoriai ir adresatai priklausė įvairiems socialiniams sluoksniams, buvo moterys ir vyrai, pasauliečiai ir dvasininkai, miestų ir kaimų gyventojai [108].

LDK didikų vaikai buvo siunčiami mokytis į valdovo dvarą arba jie pradinį išsilavinimą įgydavo namie, padedami korepetitorių, samdytų mokytojų. Kazimieras Jogailaitis suprato mokslo reikšmę. 1447 m. privilegija jis suteikė teisę bajorams laisvai keliauti į kitus kraštus *lavintis riteriškuose darbuose* [104, 326], 1542 m. privilegija parėmė Vilniaus katedros mokyklą [47, 92]. Pasak S. Rowello, Kazimiero dvaras buvo mokslo centras ir karalaičiams, ir karaliui bei jo svitai [83, 40]. Nuo 1467 m. Jogailaičius dvare auklėjo lenkų kronikininkas, Krokuvos katedros kapitulos kanauninkas Janas Długoszas, Krokuvos universiteto lektorius Janas Welssas iš Poznanės, to paties universiteto profesorius Janas Burchowskis, Stanisławas Szydlowieckis [90, 10]. Manoma, kad karaliaus dvare apsistojęs italų humanistas Fillipas Buonaccorsi iš Toskanos, dar vadinamas Kalimachu (*Callimaco*), dėstė

Krokuvos universitete, vykdė diplomatines misijas Italijoje ir Konstantinopolyje ir mokė karalaičius lotynų kalbos. Žinoma, kad visi Jogailaičiai mokėjo kelias kalbas, domėjosi literatūra, istorija, mėgo muziką. Iš didikų tokiu pavyzdžiu gali būti Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris Albertas Goštautas (1480–1539). Jis 1492 m. studijavo Krokuvėje, kur jo mokslams vadovavo pasamdyti vienuoliai – sileziečiai: Bernardas iš Nisos (1489 m. minimas Krokuvos universiteto rektoriumi [13,71]) ir enciklopedistas Jonas iš Glogovo. 1534 m. A. Goštautas įsteigė mokyklą savo Trobų dvare [25, 273]. Kitas pavyzdys – Jonas Janušas Radvila, kuris pirmąsias žinias įgijo tėvo Jono Mikalojaus Radvilos (mirė 1522) namuose, vėliau studijavo Italijoje [82, 180–182]. Šiais didikų pavyzdžiais sekė smulkieji bajorai, kurie siuntė vaikus į didikų pilis tarnybon arba *riteriškam auklėjimui*, tad, M. Ročkos nuomone, pasaulietinis švietimas aptariamam laikotarpiu telkėsi didikų dvaruose [77].

Įgytą išsilavinimą siekiantys pagilinti jaunuoliai vykdavo studijuoti į užsienį. Šį procesą rėmė ir vėlesni LDK valdovai: teikė dovanojimus mokykloms, o teisę laisvai išvykti į užsienį galutinai įtvirtino Pirmajame Lietuvos Statute (III skyrius, §8) [103, 246, 347]. Nuošaly neliko ir LDK didikai: 1445 m. tarp universiteto globėjų minimi Vilniaus vaivada Jonas Goštautas (A. Goštauto senelis) su žmona Dorotėja, Žemaičių seniūnas ir Vilniaus kaštelionas Kęsgaila Valmantaitis (Mykolas) su žmona Helena [85, 8]. Neturtingi studentai keliavo mokytis kaip didikų sūnų palydovai, turtingesni ba-

gorai paremdavo studentus, sumokėdami jų išlaikymo mokesť arba bent jo dalį [77, 56]. Pirmieji LDK studentai jau minimi 1389 m. studijuojantys Prahoje. Ilgainiui jie (tiek lietuviai, tiek rusėnai [99]) pasklido po daugelį Europos universitetų. Jie mokėsi Sienos, Bolonijos, Paduvos, Leipcigo, Erfurto, Rostoko, Frankfurto prie Oderio, Merserburgo (Prūsų Saksonijos), Vitenbergo, Greifswaldo, Orleano universitetuose. Tačiau didžiausias skaičius jaunuolių būrėsi Krokuvos universitete. Manoma, kad vien per XV a. šiame universitete studijavo beveik 300 studentų iš LDK, o per XVI a. – 450 studentų [11, 208], daugiausia iš katalikiškojo valstybės regiono. Keliavusiųjų studijuoti į šį mokslo židinį socialinė sudėtis įvairi. Studentų sąrašuose minimi Sofijos Alšėniškės giminaičiai Giedraičiai, Svyrių ir Alšėnų kunigaikščiai [13; 51]. Kitą didelę studentų grupę sudarė bajorai. Valdovo dvaro pareigūnai rūpinosi, kad vaikai gautų gerą išsilavinimą: pavyzdžiui, Jokūbas, Kazimiero Jogailaičio raštinnikas, išleido mokytis į Krokuvą sūnų Adomą (nuo 1478), kuris, M. Ročkos manymu, baigė Vilniaus katedros mokyklą. Į Krokuvą jį pasiėmė Andrius iš Svyrių, su kuriuo kartu vėliau dėstė universitete [13; 48; 77]. Kitas toks pavyzdys – 1502 m. į Krokuvos universiteto studentų sąrašus imatrikuluoti jau minėto Aleksandro ir Elenos sekretoriaus Jono Sapiegos sūnūs Petras ir Paulius Sapiegos. Augant ir stiprėjant miestams, jų gyventojai taip pat ėmė rūpintis švietimu ir kultūra. M. Ročkos nuomone, XV a. ir vėliau daugumą LDK studentų Krokuvos universitete sudarė pasiturinčių miestiečių sūnūs [77].

J. Lebedžio skaičiavimu, 1490–1550 m. Krokuvos universitete buvo imatrikuluoti 24 kauniečiai [44, 70]. Krokuvos universitete studijavo įtakingiausi XVI a. kultūros žmonės: Pranciškus Skorina, Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapolionis. Jie mokslus tęsė kitose Europos mokyklose.

Tapo įprasta, kad įgiję išsilavinimą asmenys padarydavo karjerą. Jau minėtasis Adomas tapo Vilniaus katedros kanauninku, nuo 1492 m. dirbo kanceliarijoje raštinniku, o 1505 m. – didžiojo kunigaikščio sekretoriumi. Jam buvo patikėta pasiuntinybė į Maskvą derėtis dėl vedybų su Ivano III dukterimi Elena. Vilniaus miestiečio Pilypo, mūrijusio namą prieš Šv. Jonų bažnyčią, sūnus Jonas 1491 m. tapo bakalauru Krokuvos universitete, 1495 m. kanonų daktaru Bolonijos universitete; 1508–1517 m. jis buvo didžiojo kunigaikščio sekretoriumi lotyniškajai korespondencijai, o 1520 m. tapo Kijevo vyskupu. Didiko Alberto Goštauto globojamas Maišiagalos bajoras Vaclovas Mikalojaitis (mirė 1560) iškilo iki Žygimanto Augusto sekretoriaus ir raštinniko. Kiti pasiekdavo vaivadų, kaštelionų postus, dažnai tapdavo valsčių valdytojais. Didikų moraliai ir materialiai remti studentai grįždavo į jų namus dirbti mokytojais, sekretoriais, gydytojais, tuo prisidėdami prie didikų dvarų tapsmo kultūros židiniais, kuriuose galėjo būti kaupiamos knygos. Tačiau pati didžiausia studentų dalis baigusi mokslus grįžo namo ir tapo kunigais. J. Ochmanskis suskaičiavo, kad vien Vilniaus kapituloje nuo 1397 m. iki XVI a. vidurio dirbo 123 kanauninkai, kurių mažiausiai 33 buvo kilę iš Lietuvos,

o 31 buvo mokėsis Krokovoje [59; 61]. Ne vienas iš jų taip pat padarė karjerą – tapo LDK Katalikų bažnyčios vyskupais.

Manytina, kad studijų metais asmeninius knygų rinkinius ėmė kaupti ne tik didikai (Alšėniškiai, Goštautai, Radvilos, Sapiegos, Soltanai), Bažnyčios hierarchai, bet ir ne tokie turtingi kunigai, bajorai, miestiečiai. Universitete besimokantiems LDK žemių studentams knyga tapo nors ir kasdieniu, bet vertę turinčiu reiškinium: nuo XV a. vidurio mokslams reikalingos knygos dažnai minimos kaip užstatas įvairiose studentų bylose [13]. Kai kurie studentai netgi ėmė kaupti knygų rinkinius. Pavyzdžiui, lietuvis klebonas Jonas Veviorka, po 1517 m. studijavęs Krokuvos universitete, turėta asmeninį 11 knygų rinkinį 1563 m. užrašė Krokuvos universitetui [62]. Nuo XVI a. antrojo ketvirčio gyventojų dokumentuose minimi tiek pavieniai knygos egzemplioriai, tiek nedideli knygų rinkiniai: 1519 m. maršalkos Jono Radvilos tarnas Vaska Jačkovičius (Waško Jaczkowicz) skundėsi, kad bajoras Ivaška Gogolis (Iwaszka Gogol) jam neatiduoda paskolintos knygos [60; 94]; 1543 m. tarp Kaune gyvenusio vokiečio Kasparo Lentvaro daiktų buvo rastas neįvardytas skaičius knygų; 1545 m. miesto raštininko Tomo tarnas turėtas knygas paliko mokiniams, kad iš jų mokytųsi; 1546 m. Jonas Matvejevičius Pokrovo cerkvei Vilniuje dovanoją *Apaštalą* ir aštuonias *Minėjas*; 1553 m. buvo sudarytas pomirtinis zamšininko Jono Olandro turto inventorius, kuriame minimas beveik 40 rankraštinių ir spausdintinių knygų rinkinys [36].

Galima teigti, kad nuo XV a. vidurio iki XVI a. pirmojo ketvirčio Europos universitetuose buvo išugdyta asmenų grupė, kuri greta dvarionių – užsieniečių sudarė Aleksandro ir Žygimanto I dvaro intelektualų branduolį. Išsilavinę, raštingi žmonės savo veikla prisidėjo prie krašto švietimo ir teisės kodifikavimo, savos raštijos kūrimo. Jau minėtąjį 1528 m. Sinodo statutą, manoma, padėjo rengti Jurgis Talaitis, kilęs iš Eišiškių, Krokuvos universiteto auklėtinis, Vilniaus vyskupo Jono II iš Lietuvos kunigaikščių patikėtinis [44, 69]. 1529 m. Lietuvos Statutą rengė Vakarų Europoje išsilavinimą įgiję ir gerai senąją lietuvių bei Rusios žemių teisę perpratę didikai Mikalojus Radvila, Albertas Goštautas [26]. Istorinių dokumentų liudijimai, išlikusių rankraštinių knygų egzemplioriai, ankstyviausių rinkinių ir jų savininkų biografijų analizė tiesiogiai susieja įgytą išsilavinimą ir raštingumo plėtrą su įgytų knygų skaičiaus augimu, repertuaro įvairove, knygos sklaida įvairiuose socialiniuose gyventojų sluoksniuose.

IŠVADOS

Remiantis išlikusių rankraštinių knygų egzemplioriais, archyvinių šaltinių žiniomis apie juos ir naujausiais kultūros istorikų tyrimais galima teigti, kad rankraštinės LDK knygos istorija sietina su XIV a. pirmąja puse. Vėlyvas krikštas sudarė sąlygas sparčiai Vakarų Europos civilizacijos recepcijai LDK. Valdovo dvaro ir Katalikų bažnyčios institucijų steigimas ir plėtra sudarė palankias sąlygas lotyniškos knygos sklaidai ir funkcionavimui, buvo steigiami nauji rašto centrai,

plėtėsi rankraštinų knygų repertuaras. Kuriant kanceliarijų (raštinų) ir mokyklų tinklą rašytinis dokumentas imtas naudoti ne tik valstybiniu lygmeniu, bet ir socialinio elito tarpusavio ir turto santykiuose. Šalyje buvo įvaldyta rašymo kultūra, sparčiai daugėjo raštingų žmonių, kurie vėlyvųjų viduramžių supratimu mokėjo skaityti ir rašyti ne tik lotyniškai, bet ir valstybėje įtvirtinta kalba (LDK atveju – rusėnų). Išaugo rankraštinės knygos poreikis valdovo dvare, didikų, bažnytinių institucijų aplinkoje, o pačioje XV a. pabaigoje–XVI a. viduryje toks poreikis ėmė rasti ir turtingų bei raštingų miestiečių luome. Pradėta kaupti ne tik instituciniai (bažnytiniai), tačiau ir asmeniniai knygų rinkiniai, bibliotekos.

Prijungusi rusėniškas žemes ir priėmusi katalikų tikėjimą, LDK siekė bažnytinės unijos, stengėsi atskirti savo Stačiatikių bažnyčią nuo Maskvos stačiatikių. Kijevo metropolijos kūrimas su centru Naugarduke,

aktyvi metropolitų politinė, religinė ir kultūrinė veikla sudarė sąlygas formuoti savitai rankraštinei LDK knygai. Integravus stačiatikių kultūros palikimą į valstybės kultūrinį kontekstą (valstybės kanceliariją, metraščių kūrimą), buvo pasinaudota rusėniškosios valstybės dalies potencialu. Susiformavo intelektualiu darbu besiverčiančių ir kultūrinių poreikių turinčių asmenų (tiek lietuvių, tiek rusėnų) terpė, kuri tapo ne tik pagrindiniu gausėjančių rankraštinų knygų vartotoju, bet ir jų rašymo iniciatoriumi, mecenatu bei kūrėju. Tai leidžia paneigti nuomonę, kad lotyniškosios knygos išstūmė „rusiškasias“. Rankraštinės knygos laikotarpiu šios knygos dėl buvusių politinių ir religinių sąlygų funkcionavo kartu, buvo steigiami ne tik nauji katalikų, bet ir stačiatikių rašto centrai. Daugiatautėje LDK išsilavinę raštingi žmonės jungė tautas ir kultūras, o jų įsisavintos mokslo ir kultūros žinios lėmė XVI a. LDK raštijos, mokslo ir kultūros pažangą.

NUORODOS

1. ADOMONIS, Tadas. Lietuvos XIV–XVI amžių miniatiūra. *Menotyra*, 1967, t. 1, p. 203–243.
2. ALIŠAUSKAS, Vytautas. Fides ex auditu: pastabos dėl sakininės ir rašytinės kultūros Lietuvos krikščionėjime. Iš *Tarp istorijos ir būtovis*. Vilnius, 1999, p. 307–318.
3. AMEISENOWA, Zofja. *Cztery polskie rękopisy iluminowane z lat 1524–1528 w zbiorach obcych*. Krakow, 1967. 96, [30] p.
4. BARONAS, Darius. Katalikiška ir stačiatikiška Lietuva XIII a. Iš *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*. Vilnius, 2008, p. 244–259.
5. BARONAS, Darius. Stačiatikiai. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*: tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius, 2002, p. 674–689.
6. BARONAS, Darius. Stačiatikiai kitatikių valdžioje: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atvejis XIII–XV a. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004 (1), p. 5–24.
7. BARONAS, Darius. *Trys Vilniaus kankiniai*: gyvenimas ir istorija (Istorinė studija ir šaltiniai). Vilnius, 2000. 382 p.
8. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Senujų lietuviškų knygų istorija*. D. 1. Čikaga, 1953. 208 p.

9. BORKOWSKA, Urszula. *Królewskie modlitewniki: studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*. Lublin, 1999. 349 s.

10. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės civilizacijos pobūdžio. *Lietuvos istorijos studijos*, 1996, nr. 3, p. 9–27.

11. BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005. 486 p.

12. *Chartularium Lithuaniae: Res gestae magni ducis Gedeminne. Gedimino laiškai*. Sudarė. S. C. Rowell. Vilnius, 2003. 420 p.

13. *Cracovia Lithuanorum saeculis XIV–XVI*. Lietuvių Krokva XIV–XVI amžiais: [registras]. Sudaryt. Waclaw Urban, Sigitas Lūžys. Vilnius, 1999. 343, [1] p.

14. ČAPAITĖ, Rūta. *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*. Vilnius, 2007. 543 p.

15. ČERNIUS, Remigijus. Bažnyčios unija. Iš *Krikščionybės istorija Lietuvoje*. Vilnius, 2006, p. 126–143.

16. ČERNIUS, Remigijus. Bažnytinė unija. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2002, p. 72–93.

17. ČERNIUS, Remigijus. Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos Bažnytinės Unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje Iš *Tarp istorijos ir būtovės*. Vilnius, 1999, p. 235–262.

18. DAUGIRDAS, Vidmantas. Kultūros reiškinių difuzija: teritoriniai aspektai. Iš *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*. Vilnius, 2007, p. 35–48.

19. DETTLAFF, Marek Adam OFM Conv. Pranciškonų vienuolynas ir Švenčiausios Mergelės Marijos bažnyčia Vilniuje (XIV–XVII a.) Iš *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.* Vilnius, 2006, p. 54–81.

20. DUBONIS, Artūras. Raštininkas. Iš

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius, 2002, p. 574–587.

21. *Europos mentaliteto istorija*. Vilnius, 1998. 589 p.

22. FRIEDELÓWA, Teresa. *Ewangeliarz Ławryszewski: monografia zabytku*. Wrocław, 1974. 279 s.

23. GIDŽIŪNAS, Viktoras. Pranciškonų, observantų-berardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI a. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Roma, 1982, t. 9, p. 35–134.

24. GUDAVIČIUS, Edvardas. Albertas Goštautas. Jo asmenybė ir politinės veiklos reikšmė. Iš *Lietuvos europėjimo keliais*. Vilnius, 2002, p. 270–274.

25. GUDAVIČIUS, Edvardas. Lenkų kultūrinio fenomeno užuomazga Lietuvoje. *Kultūros barai*, 1998, nr. 3, p. 69–72.

26. GUDAVIČIUS, Edvardas; LAZUTKA, Stanislovas; VALIKONYTĖ, Irena. *Pirmašis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius, 2001. 381 p.

27. GUDMANTAS, Kęstutis. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai. *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 9–24.

28. HALECKI, Oskar. *Dzieje unii Jagiellońskiej*. T. 1: W wiekach średnich. Kraków, 1919. 482 p.

29. *Istorijos archyvas*. Surinko K. Jablonskis. T. 1: XVI a. Lietuvos inventoriai. Kaunas, 1934. 680, 13 p.

30. JONYNAS, Ignas. Vytauto šeimyna. *Praeitis*, 1933, t. 2, p. 183–244.

31. JOVAIŠAS, Albinas; ULČINAITĖ, Eugenija. *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*. Vilnius, 2003. 520 p.

32. JUČAS, Mečislovas. *Lietuvos metraščiai ir kronikos*. Vilnius, 2002. 207 p.

33. JUČAS, Mečislovas. *Lietuvos paraprijos XV–XVIII a.* Vilnius, 2007. 197 p.

34. JUČAS, Mečislovas. Pirmieji mėginimai sudaryti bažnytinę uniją. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. 2006, t. 28, p. 103–114.
35. KAVOLIS, Vytautas. Lietuvių kultūros vertinimai. Iš *Nepriklausomųjų kelias*: publicistikos straipsniai (1951–1965). Vilnius, 2006, p. 271–299.
36. KIAUPA, Zigmantas. Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a. Iš *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*. Vilnius, 1984, p. 6–8.
37. KIRKIENĖ, Genoefa. Ar būta stačiatikių LDK politiniame elite Aleksandro valdymo laikais? Iš *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*. Vilnius, 2007, p. 123–130.
38. KIRKIENĖ, Genutė. Stačiatikių integracija į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenę XV–XVI a. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*. Vilnius, 2008, p. 157–168.
39. KIRKIENĖ, Genutė. Supraslio vienuolyno konfesinės priklausomybės ir pobūdžio klausimas XVI a. pradžioje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, nr. 18, p. 39–50.
40. *Kodeks dyplomatyczny katedr y i diecezji Wileńskiej (1387–1507)*. T. 1. Kraków, 1932. 771 p.
41. *Kościół Zamkowy czyli katedra Wilenska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*. Oprac. Jan Kurczewski. Wilno, 1910–1916, cz. 1–3.
42. KOSMAN, Marcelli. Kancelaria wielkiego księcia Witolda. Iš *Studia źródłoznawcze*. Warszawa–Poznań, 1969, t. 14, s. 91–119.
43. KUCHARSKI, Gerard. Geneza urzędu pisarza wielkiego litewskiego i jego ewolucja do połowy XVI w. Iš *Wspólnota pamięci: studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Katowice, 2006, p. 359–385.
44. LEBEDYS, Jurgis. *Mikalojus Daukša*. Vilnius, 1963. 422 p.
45. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*. Vilnius, 2007. 511 p.
46. *Lietuvos metrika*: Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga Nr. 8. Vilnius, 1995. 708 p.
47. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis XIII–XVII a.: istorijos šaltinių antologija*. T. 1. Vilnius, 1994. 350 p.
48. *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*. Sudarė V. Biržiška; redagavo ir papildė M. Biržiška. Chicago, 1987. 217 p.
49. MAKARCZYK, Józef. Wikariat litewski i klasztory minorytów Pińskich i Drohiczyńskich. Iš *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.* Vilnius, 2006, p. 104–116.
50. MAČZKA, Adam. Najstarsze klasztory franciszkańskie na Litwie (XV w.) w świetle wizytacji prowincjałów: Jana Donati Caputo (1596–1598) oraz Adama Goskiego (1612–1615). Iš *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.* Vilnius, 2006, p. 82–103.
51. *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*. T. 19: Acta Alexandri Regis Poloniae, Magni ducis Lithuaniae etc. (1501–1506). Wydał F. Papeé. Kraków, 1927. 622 p.
52. MOROZOVA, Nadežda. LDK bažnytinė slavų literatūra (XV–XVII a. pradžia). *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4: Metraščiai ir kunigaikščių laišakai. Vilnius, 1996, p. 372–374.
53. MURAWIEC, Wiesław. Bracia mniejsi zwani barnardynami w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1468–1628. Iš *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.* Vilnius, 2006, p. 117–138.
54. MURDOCK, George P. Kultūrinio kitimo dinamika. Iš *Kultūros prigimtis*. Vilnius, 1993, p. 213–256.

55. MURDOCK, George P. Kultūros prigimtis. Iš *Kultūros prigimtis*. Vilnius, 1993, p. 167–212.
56. NARBUTAS, Sigitas. Latinitas LDK raštijos raidoje. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21, 2006, p. 137–169.
57. NARBUTAS, Sigitas. Valdovė ir jos tarnaitės: Lietuvos lotyniškoji raštija dominavimo laikotarpiu. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 26, 2008, p. 19–54.
58. NORKUS, Zenonas. Ar Lietuvos Didžioji Kunigaikštija buvo imperija? Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*. Vilnius, 2008, p. 205–261.
59. OCHMANSKI, Jerzy. *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: ustrój i uposażenie*. Poznan, 1972. 118 s.
60. OCHMANSKI, Jerzy. Najdawniejsze księgozbiory na Litwie od końca XIV do połowy XVI wieku. Iš *Europa orientalis: Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność: studia i materiały ofiarowane prof. Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*. Toruń, 1996, s. 73–84.
61. OCHMANSKI, Jerzy. Seniausios Lietuvos mokyklos XIV a. pabaigoje–XVI a. viduryje. Iš *Senoji Lietuva*. Vilnius, 1996, p. 131–156.
62. PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. Parengta pagal to paties pavadinimo publikaciją, išspausdintą *Žemaičių bibliofilo* antrame numeryje (2000 m. gruodžio 15 d.). Iš http://www.spaudos.lt/Spauda/Asmeniniai_rinkiniai.htm [žiūrėta 2009 01 13].
63. PACEVIČIUS, Arvydas. Mokyklos. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2002, p. 378–396.
64. PACEVIČIUS, Arvydas. Skriptorius ir raštinių kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Acta Academiae artium Vilnensis*, 2002, t. 24, p. 25–50.
65. PACEVIČIUS, Arvydas. *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygos pasaulis*. Vilnius, 2005. 311 p.
66. PAKNYS, Mindaugas. Vienuolijos. Iš *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Vilnius, 2006, p. 87–91.
67. PETRAUSKAS, Rimvydas; ANTANAVIČIUS Darius. Aleksandro Jogailaičio dvaras ir jo sąskaitų knygos. Iš *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*. Vilnius, 2007, p. IV–XXVI.
68. PETRAUSKAS, Rimvydas. Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje–XV a. viduryje). *Lietuvos istorijos metraštis*, 2005 (1), p. 27–30.
69. PETRAUSKAS, Rimvydas. Nuo Vytauto iki Aleksandro Jogailaičio: didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro tęstinumo problema. Iš *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*. Vilnius, 2007, p. 47–55.
70. PETRAUSKAS, Rimvydas. Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai. Iš *Kryžiaus karų epocha Baltijos regione tautų istorinėje sąmonėje*. Vilnius, 2007, p. 206–222.
71. PIETKIEWICZ, Krzysztof. Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506). Iš *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997, p. 75–131.
72. PIETKIEWICZ, Krzysztof. Uwagi o dokumencie łacińskim w praktyce kancelarii Litewskiej. Iš *Praeities pėdsakais*. Vilnius, 2007, p. 119–134.
73. PIETKIEWICZ, Krzysztof. *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*. Poznań, 1995. 256 p.
74. POTKOWSKI, Edward. *Książka i pismo w średniowieczu*. Pułtusk, 2006. 436 s.
75. POTKOWSKI, Edward. *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*. Warszawa, 1984. 301 s.

76. ROČKA, Marcelinas. Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui. Iš *Rinkiniai raštai*, Vilnius, 2002, p. 11–18.
77. ROČKA, Marcelinas. Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a.–XVI a. pradžia). Iš *Rinkiniai raštai*. Vilnius, 2002, p. 43–70.
78. ROČKA, Marcelinas. Vaclovas Jonas Agripa – kultūros veikėjas ir literatas. Iš *Rinkiniai raštai*. Vilnius, 2002, p. 168–190.
79. ROWELL, Stephen C. Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Vilnius, 2001. 381 p.
80. ROWELL, Stephen C. Išdavystė ar paprasti nesutarimai? Kazimieras Jogailaitis ir Lietuvos diduomenė 1440–1481 metais. Iš *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997, p. 45–74.
81. ROWELL, Stephen C. A pagan's word: Lithuanian diplomatic procedure 1200–1385. *Journal of Medieval History* 18 (1992), p. 145–160.
82. ROWELL, Stephen C. Pranciškonų (konventualų) ordino įsitvirtinimas Lietuvoje XV a.: Vilniaus pavyzdys. Iš *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.* Vilnius, 2006, p. 32–53.
83. ROWELL, Stephen C. Trumpos akimirkos iš Kazimiero Jogailaičio dvaro: neeilinė kasdienybė tarnauja valstybei. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004 (1), p. 25–56.
84. SVETIKAS, Eugenijus. Lietuvoje aptikti vaškuotų lentelių pėdsakai. *Lituanistica*, 1999, nr. 3 (39), p. 45–77.
85. ŠAPOKA, Adolfas. Mokslo ieškančių senovės lietuvių keliai. Kaunas, 1935. 25 p. Atspaudas iš: *Židinys*, 1935, nr. 10–11.
86. TEMČINAS, Sergejus. Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*. Vilnius, 2008, p. 130–156.
87. TYLA, Antanas. Žemaičių valstiečių prievolių surašymas 1537 ir 1538 m. Iš MAC-KAVIČIUS, Andrius. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538*. Vilnius, 2003, p. 7–16.
88. TRAJDOS, Tadeus M. Dominikanie i franciszkanie na ziemiach ruskich Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec władzy państwowej za panowania Władysława II Jagiełły. Iš *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*. Wrocław; Opole; Warszawa, 2005, p. 429–445.
89. TRIMONIENĖ, Rita Regina. Katalikų bažnyčios politika bažnytinės unijos klausimu Kazimiero ir Aleksandro valdymo metais. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. Vilnius, 1998, t. 12, p. 327–340.
90. TRIMONIENĖ, Rita Regina. Kultūriniai ryšiai Jogailaičių Europoje XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Iš *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*. Vilnius, 2007, p. 6–15.
91. TRIMONIENĖ, Rita Regina. Šv. Jono Kapistrano misija ir Lietuva. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Vilnius, 2005, t. 19, p. 291–319.
92. WYDRA, Wiesław; RZEPKA, Wojciech Ryszard. *Chrestomatia staropolska*: teksty do roku 1543. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. 481 p.
93. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*: Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII a. Vilnius, 1979. 544 p.
94. ŽUKAS, Vladas. Asmeninės bibliotekos Lietuvoje XV–XVIII a. *Bibliotekų darbas*, 1976, nr. 12, p. 31–33; 1977, nr. 2, p. 33–34; nr. 6, p. 33–36; nr. 9, p. 31–33.
95. *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Руси*. Т. 1. Санкт-Петербург, 1846. 400 с.
96. *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*. Т. 9. Вильна, 1870, 486 с.

97. БАРОНАС, Дарюс. По поводу литературной истории Мучения трех виленских мучеников. *Із Krakowsko-Wileńskie studia slawistyczne*. Kraków, 1997, т. 3, с. 73–98.
98. *Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*. Сост. Я. Н. Щапов. Москва, 1976, 2 т.
99. ГОЛЕНИЩЕВ, Н. И. *Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия)*. Москва, 1963. 92 с.
100. ДОБРЯНСКИЙ, Ф. Н. *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*. Вильна, 1882. 533 с.
101. КАРСКИЙ, Е. Ф. *Западнорусский сборник XV^{го} века, принадлежащий императорской публичной библиотеке, Q.I. No. 391*. Санктпетербург, 1897. 73 с.
102. *Каталог арабско-алфавитных рукописей литовских татар*. Сост. Галина Мишкенине, Сигита Намавичюте, Екатерина Покровская. Вильнюс, 2005. 138 с.
103. ЛАЗУТКА, Стасис; ВАЛИКОНИТЕ, Ирена; ГУДАВИЧИУС, Эдвардас. *Первый Литовский Статут (1529 г.)*. Вильнюс, 2004. 522 с.
104. ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. Изд. 2. Москва, 1915. 401 с.
105. НИКАЛАЕЎ, Мікалай. *Гісторыя кніжнай культуры Беларусі: праблемы і перспектывы даследаванняў. Із Беларускай кніга ў кантэксте сусветнай кніжнай культуры*. Мінск, 2006, ч. 1, с. 19–30.
106. НИКОЛАЕВ, Н. В. *Начала книжной культуры Великого Княжества Литовского* *Із Федоровские чтения, 2005*. Москва, 2005, с. 443–464.
107. НИКОЛАЕВ, Н. В. *Палата кнігачіная: рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях*. Мінск, 1993. 239 с.
108. САМОДУРОВА, З.Г. *Роль Византийской школы в организации системы обучения в окружающих империи странах в VII–XII вв. Із Византия между Западом и Востоком: опыт исторической характеристики*. Санкт-Петербург, 2001, с. 160–192.
109. *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии*. XIV век. Москва, 2002. 766 с.
110. СОБОЛЕВА, Л.П. *Соф'я Гальшанская: мифы и реальные факты. Із Ягелонь: дынастыя, эпоха, спадчыні*. Мінск, 2007, с. 172–183.
111. СТОЛЯРОВА, Любовь Викторовна. *Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV вв.* Москва, 2000. 543 с.
112. ТЕМЧИН, Сергей. *Схария и Скорина: об источниках Виленского Ветхозаветного свода (F19-262)*. *Senoji Lietuvos literatūra*, кн. 21, 2006, р. 289–316.
113. ТЕМЧИН, Сергей; МОРОЗОВА, Надежда. *Об изучении церковнославянской письменности Великого Княжества Литовского*. *Із Krakowsko-Wileńskie studia slawistyczne*. Kraków, 1997, т. 2, р. 7–39.
114. ФЛОРИЯ, Борис. *Переводы с латинского и западнославянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками (XV–начало XVI в.)* *Із Исследования по истории церкви: Древнерусское и славянское средневековье*. Москва, 2007, с. 468–479.

THE MANUSCRIPT BOOK IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
EARLY IN THE 14TH–MIDDLE OF THE 16TH CENTURY:
SPREAD AND FUNCTIONING

RIMA CICĖNIENĖ

Abstract

As far back as at the beginning of the 20th century, the book historian V. Biržiška noted that in the 15th century, GDL manuscript books not only did not disappear, but also expanded their repertoire. On the basis of the latest historical research and sources, the article aims to describe and assess the historical conditions, social and cultural processes that led to the manuscript book development, spread and functioning. The article bases its conclusions on the information from surviving manuscript books and archival sources. The paper analyses the phenomena that had a direct impact on the development of the book: the Christianization of the land, aspiration for the reunion of churches, the establishment and development of the sovereign estate and chancellery, the beginning of education. Thus, the history of GDL manuscript books is closely related to the first half of the 14th c. The establishment and development of the sovereign estate and the institutions of

the Catholic Church contributed to the dissemination and functioning of Latin books. Due to teaching, writing culture was mastered throughout the country; the group of literate people, who wrote and read not only in Latin but also in Ruthenian grew rapidly. After the incorporation of Ruthenian lands, the GDL sought for a reunion of the churches. Creation of the Kiev metropolis with the center in Naugardukas, as well as the political, religious and cultural activities of the Orthodox metropolitan bishop led to the formation of the original manuscript book in the GDL. There appeared a group of persons (both Lithuanians and Ruthenians) who did intellectual work and had cultural needs. They not only became the main users of manuscript books, but also were their creators; they initiated and patronized writing books. In the GDL, New Latin and Ruthenian writing centers were established, and the repertoire of books expanded.

Įteikta 2009 m. birželio mėn.